

DOKUMENT EVROPSKE BANKE ZA OBNOVU I RAZVOJ

NACRT STRATEGIJE ZA CRNU GORU

Odobreno od strane Borda direktora na sjednici 3. maja 2017.

Prevodi originalnog teksta dokumenta dati su od strane EBRD samo kao pogodnost čitaocima. Iako je EBRD preduzela razumne mjere kako bi obezbijedila autentičnost prevoda, EBRD ne može garantovati njegovu preciznost. Rizik oslanjanja na bilo koji takav prevod preuzima sam čitalac. Ni pod kakvim okolnostima EBRD, njeni zaposleni ili predstavnici neće biti pozvani na odgovornost pred čitaocem ili bilo kim drugim, za bilo kakvu nepreciznost, grešku, propust, brisanje, oštećenje i/ili bilo kakvu izmjenu sadržaja prevoda, bez obzira na razlog, kao ni za štetu koja je proistekla iz toga. U slučaju bilo kakvog neslaganja ili suprotnosti između engleske i prevedene verzije, verzija na engleskom jeziku će pravno prevladati.

SADRŽAJ

IZVRŠNI REZIME	3
1 PREGLED AKTIVNOSTI BANKE.....	5
1.1 TEKUĆI PORTFOLIO BANKE.....	5
1.2 IMPLEMENTACIJA PRETHODNIH STRATEŠKIH PRAVACA	5
1.3 KLJUČNE LEKCIJE	10
2 OPERATIVNO OKRUŽENJE.....	11
2.1 POLITIČKI KONTEKST	11
2.2 MAKROEKONOMSKI KONTEKST	11
2.3 KONTEKST STRUKTURALNIH REFORMI.....	13
2.4 PRISTUP FINANSIJSKIM SREDSTVIMA.....	16
2.5 POSLOVNO OKRUŽENJE I ZAKONSKI KONTEKST.....	19
2.6 DRUŠTVENI KONTEKST	20
2.7 KONTEKST EFIKASNOSTI U KORIŠĆENJU RESURSA I KLIMATSKIH PROMJENA.....	21
3 STRATEŠKA ORJENTACIJA	23
3.1 STRATEŠKI PRAVCI	23
3.2 KLJUČNI IZAZOVI I AKTIVNOSTI BANKE.....	24
3.3 POTENCIJALNI RIZICI U IMPLEMENTACIJI STRATEGIJE	38
3.4 EKOLOŠKE I SOCIJALNE IMPLIKACIJE AKTIVNOSTI PREDLOŽENIH OD STRANE BANKE	39
3.5 SARADNJA EBRD SA MEĐUNERODNIM FINANSIJSKIM INSTITUCIJAMA (IFI) I MEĐUNARODNIM ORGANIZACIJAMA	40
ANEKS 1 – POLITIČKA PROCIJENA	42
ANEKS 2 - ODABRANI EKONOMSKI INDIKATORI	49
ANEKS 3 - PROCJENA TRANZICIONIH IZAZOVA	51
ANEKS 4 - PRAVNE TRANZICIJE	57
ANEKS 5 – EBRD I DONATORSKA ZAJEDNICA	61

IZVRŠNI REZIME

Crna Gora je posvećena primjeni principa višepartijskog sistema, pluralizma i tržišne ekonomije u skladu sa uslovima navedenim u Članu 1. Sporazuma o osnivanju Evropske banke za obnovu i razvoj ("EBRD", "Banka").

U periodu od usvajanja prethodne strategije, naponi Crne Gore u procesu približavanju Evropskoj uniji (EU) su ostali glavno spoljno sidro za sveobuhvatne reforme, i ona je trenutno najnaprednija zemlja u regionu Zapadnog Balkana u svojoj integraciji u EU.

Ekonomski rast je ostao stabilan u 2016. i očekuje se dalje povećanje u kratkom roku, uz pomoć kontinuiranih snažnih stranih direktnih investicija (SDI), rasta u važnom sektoru turizma i uticaju velikih infrastrukturnih projekata koji se realizuju, ali se ekonomija suočava sa brojnim strukturalnim ograničenjima i nedostacima. Poslovno okruženje Crne Gore je poboljšano tokom godina, ali ga i dalje koče problemi pristupa električnoj energiji i registracije imovine i problem u oblastima koje se bave izdavanjem građevinskih dozvola. Pristup finansijama za mnoge firme i MSP je težak i zaostavština neotplaćenih kredita nastavlja da koči kreditni rast. Poljoprivreda je jedan od najvažnijih sektora privrede, ali produktivnost u sektoru ostaje na relativno niskom nivou, zbog fragmentiranog vlasništva nad zemljom, pa je dalje povezivanje sa drugim sektorima nerazvijeno. Sposobnost Crne Gore da iskoristi svoje komparativne prednosti kao turistička destinacija ostaje ograničena nerazvijenom saobraćajnom i komunalnom infrastrukturom.

Crna Gora ima značajan potencijal za rast i strategija Banke je ambiciozna u svojoj podršci programu razvoja zemlje, kao što je navedeno u Pravcima razvoja Crne Gore (MDD) i u Nacrtu programu ekonomskih reformi Crne Gore 2017-2018 (ERP). Ovi domaći podsticaji ubrzanju reformi, u kombinaciji sa napretkom u pridruživanju Crne Gore Evropskoj uniji (i srodna finansijska sredstva EU koja su dostupna), uspostavljeni su da pruže dodatnu podršku Banci kako bi ona produbila i proširila svoj angažman u novom strateškom periodu.

Banka će se fokusirati na sljedeća tri strateška prioriteta:

- **Prioritet 1: Povećati konkurentnost privatnog sektora, i kroz razvoj poljoprivrednih trgovinskih lanaca i povratnih veza u turizmu.** Kako Crna Gora teži članstvu u EU, ona treba da razvije otporniji, inovativniji privatni sektor koji će pomoći da se u pogledu produktivnosti ubrza približavanje zemlje onim zemljama koje su već u EU. Banka će na taj način nastojati da podrži lokalne kompanije u podsticanju inovacija i usvajanju najboljih operativnih vještina i menadžerskih praksi, uključujući usklađivanje komparativnih prednosti Crne Gore kroz, između ostalog, razvoj poljoprivrednih trgovinskih lanaca i promovisanje uvezanosti sa dominantim turističkim sektorom kroz kombinaciju investicija i savjetodavnih usluga malom biznisu. Poboljšanje pristupa finansijama za MSP i nedovoljno opsluženi segmenti će ostati prioritet, kao i program Žene u biznisu (VIB). U tom cilju, Banka će nastaviti da pruža dugoročno finansiranje direktno i preko partnerskih finansijskih institucija (banaka, kao i lizing i faktoring kompanija) domaćim kompanijama u privatnom vlasništvu, kao i na bazi podjele rizika.
- **Prioritet 2: Poboljšati povezivanja i regionalne integracije kroz širenje prekograničnih saobraćajnih i energetske veza.** Manjkava putna mreža i zastarjela željeznička infrastruktura, njihova neadekvatnost pogoršana planinskom topografijom Crne Gore, sprječavaju prekograničnu integraciju, što regionalni cilj poboljšanja veza

na Zapadnom Balkanu, čini posebno značajnim za Crnu Goru. Banka će, u saradnji sa Evropskom investicionom bankom (EIB), podržati ključne projekte u sektoru putne infrastrukture, posebno one koji služe za poboljšanje povezivanja zemlje sa ostatkom regiona, uključujući unapređenje glavnih unutrašnjih puteva koji se nadovezuju na prekogranične veze. Da bi se povećala energetska povezanost, Banka će nastaviti da promoviše stvaranje regionalnog energetskog tržišta, usklađivanjem tekućih inicijativa, uključujući i rad Koordinirane aukcijske kancelarije (CAO) u Jugoistočnoj Evropi, koja je osnovana od strane regionalnih operatera prenosnog sistema uz podršku Energetske zajednice, Evropske komisije (EK) i EBRD. Pored toga, Banka će nastaviti da podržava razvoj novog visokonaponskog podvodnog električnog kabla, koji povezuje Italiju i Crnu Goru, kao dio šireg Trans-Balkanskog koridora, kroz ulaganja u infrastrukturu za prenos visokonaponske struje do različitih tačaka konekcije.

- **Prioritet 3: Nastaviti podsticanje prelaska na zelenu ekonomiju, uključujući i održivi turizam.** Kako Crna Gora obilježava 25 godina od proglašenja sebe "ekološkom" državom, Banka će podržati pomak ka više ekološkoj i održivijoj ekonomiji kroz odabrane investicije u odlaganje industrijskog otpada, upravljanje vodenim resursima i održivu energiju. Energetski intenzitet Crne Gore i dalje je visok i postoji potreba da se ostvari napredak u sprovođenju zakonskog okvira za podršku projektima održive energije, kao i smanjenja gubitaka u mreži i zavisno od političke volje, razvijanja efikasnih proizvodnih kapaciteta i obnovljivih izvora energije i promovisanja pametnih mreža. Osim toga podrška održivom turizmu, koji minimalizuje negativne socijalne i uticaje na životnu sredinu i generiše inkluzivnije ekonomske koristi za lokalno stanovništvo, je takođe od ključnog značaja u kontekstu Crne Gore, čija turistička industrija generiše njen glavni izvozni proizvod i, kao takva, predstavlja najpouzdanijeg pokretača ekonomskog rasta. Osavremenjivanje postojećih hotela kroz privatizaciju, rješavanjem pitanja sezonskog karaktera kroz promovisanje razvoja kongresnog turizma i objekata zdravstvenog turizma, i modernizacija prateće infrastructure, su oblasti potencijalnog angažovanja Banke.

Nova strategija predviđa kontinuitet postojećeg angažovanja Banke, a novi strateški pravci ne predstavljaju materijalno odstupanje od prioriteta prethodne Strategije. Više bi se reklo da oni impliciraju produbljivanje angažovanja i izoštravanje fokusa na osnovu naučenih lekcija. Investicije i aktivnosti na političkom dijalogu vezano za tri strateška prioriteta mogu se dodatno prilagoditi u kontekstu: i) napretka reformi vezanih za EU koje pružaju bolji kontekst za proporcionalno povećanje ulaganja Banke; ii) obima suverenog fiskalnog prostora koji bi mogao kočiti EBRD investicije u javnom sektoru; III) pokretača potražnje u korporativnom sektoru, naročito napretka po pitanju privatizacija i NPL inicijative koji bi mogli da stvore dodatne mogućnosti za investiranje u okviru privatnog sektora. Nastavak saradnje sa EU, međunarodnim finansijskim institucijama i bilateralnim donatorima, posebno u okviru Investicionog okvira za Zapadni Balkan (WBIF) će biti od suštinskog značaja.

1 PREGLED AKTIVNOSTI BANKE

1.1 Tekući portfolio Banke

Odnos privatnog sektora: 56.5 procenata*, na 31.januar 2017.

Sektorska grupa	Sektorski tim	Broj operacija u portfolijus	Portfolio (€m)	% Portfolio	Poslovna aktiva	% Poslovne aktive
Energija	Prirodni resursi	0	0	0%	0	0%
	Energetski sektor	4	165	47%	98	46%
		4	165	47%	98	46%
Finansijske institucije	Depozitni kredit (banke)	6	21	6%	19	9%
	Osiguranje, penzije, Fondovi	0	0	0%	0	0%
	Nedepozitni kredit (non-bank)	5	36	10%	5	3%
		11	57	16%	25	12%
Industrija, trgovina & agribiznis	Agribiznis	2	14	4%	12	6%
	Akcijski fond	2	2	1%	0	0%
	ICT	1	1	0%	1	0%
	Proizvodnja & usluge	3	4	1%	4	2%
	Nekretnine i turizam	2	19	5%	19	9%
		10	41	11%	36	17%
Infrastruktura	Opštinska & ekološka infrastr.	3	19	5%	10	5%
	Transport	8	72	20%	44	21%
		11	91	26%	54	25%
Zbir		36	353	100%	213	100%

*5-year rolling ratio

Izvor: EBRD

1.2 Implementacija prethodnih strateških pravaca

Banka trenutno posluje u Crnoj Gori na osnovu Strategije odobrene u oktobru 2013. godine sa sljedeća tri strateška prioriteta:

- proširenje ekonomske baze kroz unapređenje konkurentnosti
- podrška održivom turizmu, sektoru nekretnina i vezanim ekološkim i infrastrukturnim potrebama, i
- promovisanje energetske sigurnosti i efikasnosti, kao i regionalne integracije energetskih tržišta.

Navedeni prioriteti su bili potpuno u skladu sa onima koji su istaknuti u planovima razvoja vlade, uključujući i Nacionalni program za integraciju (NPI), koji iznosi reformski program potreban za eventualno članstvo u EU, kao i Ekonomski i fiskalni program 2009-2012 (EFP) koji, između ostalog, poziva na promovisanje rasta malih i srednjih preduzeća i reformu poslovne klime.

Implementacija Strategije se dešavala u nešto nestabilnijem ekonomskom okruženju jer se zemlja oporavljala od nagle ekonomske kontrakcije, dijelom uzrokovane efektima globalne finansijske krize, sa povećanjem javnog duga i kašnjenjem u pripremi i sprovođenju ključnih

privatizacionih i infrastrukturnih projekata. Uprkos tome, Banka je značajno povećala svoje aktivnosti tokom perioda ove strategije, čineći oko polovine od ukupnih 510 miliona € investicija u zemlji do sada. Banka je potpisala 34 projekta u ukupnom iznosu od 190 miliona €, od ukupnog portfolija vrijednog 354 miliona € i ukupnih investicija u 54 projekta do sada, sa najvećim godišnjim poslovnim investiranjem (ABI) po glavi stanovnika među zemljama u kojima Banka radi (CoOS) u 2015. godini.

Udio privatnog sektora u portfoliju u petogodišnjem periodu je porastao sa 45.5 odsto u periodu 2010-2014. na 56.5 procenata u periodu 2012-2017, uprkos mnogo većim projektima u javnim sektorima saobraćaja i energetike, a zahvaljujući značajnim projektima privatnog sektora, kao što su kredit u iznosu od 48.5 miliona eura za vjetroelektrane na Krnovu u 2015. godini, 10 miliona eura akcijskog kapitala obezbijedenog za maloprodajni lanac Voli u 2015. i kredita vrijednog 20.9 miliona eura za Hilton Podgorica 2014. godine.

Angažovanje Banke u Crnoj Gori, do sada je dalo mnoge pozitivne rezultate i predstavlja osnovu za još dublju i stratešku saradnju u budućnosti, na sljedeći način:

Tema 1: Širenje ekonomske baze kroz jačanje konkurentnosti

Aktivnosti Banke u okviru ovog prioriteta su realizovane tokom nastojanja Crne Gore da se oporavi od dvostruke recesije koja je uslijedila nakon globalne finansijske krize i kriza u eurozoni.

Banka je podržala povećane napore korporacija van sektora turizma kroz investicije i savjetovanja, i pomogla mikro, mala i srednja preduzeća (MMSP) direktno i preko partnerskih banaka, nastojeći tako i da ublaži teškoće u pristupu finansijama, kada su u pitanju MMSP:

- EBRD konvertibilno učešće u kapitalu vrijedno 10 miliona eura za maloprodajni lanac Voli Trejd, je prvo akcijsko ulaganje Banke u prehrambenu maloprodaju u Crnoj Gori, i služilo je da poveća konkurenciju u sektoru. Sredstva su korišćena da podrže izgradnju novog distributivnog centra u Podgorici i za širenje maloprodajne mreže kompanije otvaranjem dvije nove prodavnice van Podgorice.
- Kredit u vrijednosti 3 miliona eura dogovoren kao dio Direktnog finansijskog okvira (DFF) za Bolnicu Codra, prvog privatnog pružaoca zdravstvenih usluga u Crnoj Gori, dajući time podršku poboljšanju kvaliteta usluga, gdje se sredstava koriste za pokretanje prvog privatnog porodilišta u zemlji i za proširenje kapaciteta bolnice kako bi mogla da obezbijedi intenzivnu njegu i pruža složene hirurške tretmane.
- U okviru Programa pomoći lokalnim preduzećima (LEF), data je tehnička pomoć i kredit od 5 miliona eura kompaniji Goranović i kredit od 4 miliona eura kompaniji Mesopromet, dvijema najvećim kompanijama za proizvodnju mesa u zemlji, što je doprinijelo poboljšanju produktivnosti kroz automatizaciju proizvodnje i procesa distribucije mesa i podizanju standarda kvaliteta prema normama EU. EBRD je takođe podržala Mesopromet u razvoju novog IT sistema.
- Banka je podržala širenje na tržištu maloprodajnog kozmetičkog lanca MPM kroz kredit vrijedan 1.5 milion eura, kao i kredit od 2 miliona eura.
- U periodu nakon finansijske krize, Banka je dodatno podržala MMSP putem indirektnog finansiranja preko lokalnih partnerskih banaka, uključujući i dvije kreditne linije za MMSP (FIF - Alter Modus MSP kredit i WBCFF: Hipotekarna banka kredit za MMSP) lokalnim bankama i mikro-finansijskim institucijama (MFI). Između 2014. i 2016. godine, Hipotekarna banka je isplatila 19 miliona eura, dok je

Alter Modus isplatio 15 miliona eura. Ukupan broj korisnika tokom prošle godine dostigao je cifru od 6,827.

Bančin sektor “Savjetovanje za mala preduzeća” (ASB) odigrao je značajnu ulogu u pružanju podrške ovim preduzećima i drugim malim i srednjim preduzećima u Crnoj Gori. U periodu 2014-2016. godine, 114 preduzeća je dobilo savjete preko lokalnih konsultanata ili međunarodnih stručnjaka u oblastima kao što su finansijsko izvještavanje, ekološki standardi i standardi kvaliteta, marketing, strategije i informacione tehnologije i na taj način je taj program doprinio povećanju prometa u tim preduzećima u prosjeku za 56 odsto, broja zaposlenih u prosjeku za 59 odsto i povećanju produktivnosti za 38 odsto.

Pored toga, Banka je radila na ponovnom pokretanju poslovne aktivnosti banaka u smislu kreditiranja biznisa. Konkretno, Banka je doprinijela rješavanju problema nenaplativih kredita pokretanjem NPL dijagnostičke studije sa ciljem da pruži konkretna rješenja za rješavanje visokog nivoa nenaplativih kredita (NPL) u zemlji, kao i da procijeni mogućnosti i prilike za EBRD da se uključi u specifične slučajeve restrukturiranja, u sektoru malih i srednjih preduzeća. Podrška i politički dijalog Banke doveli su do donošenja Zakona o restrukturiranju kredita (tzv. "Podgorički pristup") kojim se pružaju poreske olakšice za dobrovoljno restrukturiranje duga između povjerilaca i dužnika.

Inicijativa NPL se takođe pokazala komplementarnom sa podrškom razvoju tržišta faktoringa u Crnoj Gori. Vlasti žele da se odobri okvir lizinga i faktoringa, izrađen uz pomoć EBRD-a, kao zajednički paket, negdje tokom 2017. godine, u cilju pojednostavljenja malim i srednjim preduzećima procesa apliciranja za faktoring, kako bi se proširio faktoring u zemlji i olakšao dalji razvoj kredita.

Program Banke “Žene u biznisu” (WIB) je takođe pokrenut tokom sadašnjeg strateškog perioda. U okviru WIB programa, Banka trenutno pruža tehničku pomoć tim kompanijama i traži partnerske finansijske institucije koje bi podržale pristup finansijama za preduzeća na čijem se čelu nalaze žene, kao i za obuku u mentorstvu i upravljanju finansijama. U periodu između 2014. i 2016. godine pokrenuto je ukupno 27 projekata sa preduzećima na čijem je čelu žena, a u okviru Bančinog sektora Savjetovanje za mala preduzeća (ASB).

Tema 2: Podrška održivom turizmu, sektoru nekretnina i vezanim ekološkim i infrastrukturnim potrebama

Banka je pružila značajnu podršku prekograničnoj i nacionalnoj saobraćajnoj infrastrukturi (putevi, željeznice, aerodrom i luka) i sektoru komunalnih preduzeća.

- Kredit u iznosu od 25 miliona eura kako bi pomogli obnovu lokalnog puta i smanjili vrijeme putovanja sa sjevera Crne Gore do Podgorice i obale. To će takođe olakšati pristup obali Crne Gore iz pravca Srbije i Kosova. Takođe u sektoru puteva, Banka je podržala uvođenje standarda za nabavke, radi usklađivanja sa direktivama EU i uvođenja važnih mjera, kao što su Kontrole sigurnosti puteva i pripreme ugovora za održavanje puteva na bazi performansi.
- Pored toga, Banka se angažovala sa Savjetom za privatizaciju da podrži privatizaciju Luke Bijela i Instituta za zdravlje u Igalu, posebno kroz pružanje tehničke pomoći Vladi da podrži pripremu tendera za Luku Bijela, uključujući tu i procjenu zaštite životne sredine i društvenog uticaja u vezi sa tehnološkim viškom radne snage i ekološkim čišćenjem luke.

- Banka je takođe pružila tehničku podršku za pripremu izrade idejnog projekta zgrade terminala i manevarskih površina za aerodrom Tivat, kao i za nabavku tendera za glavni projekat i izgradnju zgrade i rekonstrukciju manevarskih površina. Konačno, na zahtjev Ministarstva održivog razvoja i turizma, Banka je obezbijedila studiju za reformu sektora vodosnabdijevanja u primorskom dijelu Crne Gore.

Tema 3: Promovisanje energetske sigurnosti i efikasnosti, kao i regionalne integracije energetskih tržišta

U energetskom sektoru, Banka je 2013. godine potpisala najveću pojedinačnu investiciju u zemlji do tada, koja je za cilj imala jačanje sopstvene energetske sigurnosti Crne Gore, kao i regionalnu integraciju energetskog tržišta. Korporativni kredit sa državnim garancijama, vrijedan 60 miliona eura dat je kompaniji za prenos električne energije CGES kojim je podržana izgradnja Lastva (na Jadranu) - Pljevlja (na sjeveru Crne Gore) visokonaponskog dalekovoda koji povezuje novi podvodni kabl (od Italije do Crne Gore) sa Pljevljima, a odatle dalje sa Srbijom i Bosnom i Hercegovinom. Još jedna prekretnička investicija u sektoru bila je kredit od 48,5 miliona eura da pomogne finansiranje projekta vjetroelektrana na Krnovu u 2015. godini. Ovo je bio prvi privatni projekat obnovljive energije i energije vjetra koji je otpočeo svoje komercijalne aktivnosti u Crnoj Gori i jedan od prvih u regionu Zapadnog Balkana (osim zemalja EU Hrvatske i Slovenije). Taj će projekat biti veoma uočljiv i vjerovatno će se pokazati kao katalizator za privlačenje komercijalnih banaka da finansiraju slične projekte u Crnoj Gori i drugdje u regionu Zapadnog Balkana. Kada postane operativna, očekuje se da vjetroelektrana predstavlja 8 procenata ukupne instalisane snage i 6 procenata ukupne proizvodnje električne energije u Crnoj Gori.

Pored toga, kredit od 30 miliona eura je obezbijeden energetskom preduzeću EPCG da podrži dalju implementaciju svog programa pametnih brojila za poboljšanje energetske efikasnosti, prikupljanja prihoda i smanjenje gubitaka u distributivnoj mreži. Banka je potpisala i prvi, od strane međunarodnih finansijskih institucija finansiran, projekat male hidroelektrane (MHE) u Crnoj Gori u okviru WeBSEDF u decembru 2015. godine.

Generalno, EBRD je više nego udvostručio ulaganja u obnovljivu energiju dostižući 118 miliona eura tokom perioda strategije, na taj način dajući doprinos smanjenju energetskog intenziteta privrede, podizanju nivoa konkurentnosti privatnih kompanija kao i pogodujući životnoj sredini. Tokom perioda 2014-2016. godine, projekti potpisani u Crnoj Gori, doveli su do očekivanog smanjenja efekata staklene bašte (GHG) od 232 kt CO₂ godišnje, dok su očekivane uštede energije 2.886.961GJ na godišnjem nivou. Obnovljivi izvori energije su tokom 2015. godine generisali 189,768 MWh, dok je 316,259 MWh ukupno instalirano od 2010. godine.

Banka je takođe pružila tehničku pomoć Koordiniranoj aukcijskoj kancelariji CAO u 2015. godini da podrži dalju integraciju i trgovinu na regionalnim tržištima električne energije. Banka je pružila pomoć Ministarstvu ekonomije sa ciljem da podrži reviziju tarifnog sistema i oblikuje ostvarenje nacionalnih ciljeva vezanih za obnovljive izvore energije. Banka je takođe podržala razvoj povoljnog regulatornog okvira za ulaganja u održivu energetsku efikasnost. Konačno, Banka je podržala realizaciju tehničke i studije izvodljivosti preko WBIF-a, prvenstveno razvoj nacionalnog Master plana za gas sa Ministarstvom ekonomije i projekat proširenja električne mreže sa prenosnom kompanijom CGES.

1.3 Ključne lekcije

- Teške reforme su izazvale određena kašnjenja u realizaciji programa, dok vlasništvo klijenta nije uvijek bilo dosljedno u okviru polja angažmana Banke. Obezbjedivanje potpune posvećenosti i spremnosti za teške reforme na političkom nivou biće od ključnog značaja u održavanju efikasnosti i efektivnosti u periodu naredne strategije. Banka će u svom angažovanju morati da uspostavi ravnotežu između dovoljne fleksibilnosti da se hitro prilagodi promjenjivim okolnostima, a da zadrži svoj kurs u odnosu na podršku Crnoj Gori u sprovođenju teške reforme i kroz održavanje političkog dijaloga na visokom nivou na terenu.
- Tradicionalni okviri Banke za kreditiranje malih i srednjih preduzeća ispostavili su se manje atraktivnim zbog visokog nivoa likvidnosti u bankarskom sistemu, upareni sa nevoljnošću za preuzimanjem rizika koja proizilazi iz sveprisutnih NPL. Banka treba da ponudi specijalizovane proizvode, kao što su ublažavanje rizika, kao i ciljane okvire, kao što su Žene u biznisu. U tom pravcu, Banka je ponudila dodatnu podršku da se zadrži momentum u procesu rješavanja NPL.
- Predugo trajanje pripreme i realizacije velikih projekata u javnom sektoru, koji čine veliki dio portfolija, ogledaju se u relativno visokom nepovučenom dijelu portfolija (39.4 odsto u decembru 2016). Međutim, visoki nivo nepovučenog portfolija takođe odražava slabe lokalne kapacitete za implementaciju i ukazuje na potrebu da Banka obezbijedi pružanje savjeta i praktičnu tehničku pomoć lokalnim partnerima.
- Naponi Banke da poveća direktno kreditiranje lokalnih korporacija su ograničeni ne samo malom veličinom crnogorskih preduzeća, nego i neformalnošću, koja je jedinstvena u lokalnom privatnom sektoru. U tom smislu, podrška sektora za Savjete za mala preduzeća će biti potrebna kako bi se kod malih i srednjih preduzeća nastavilo unapređenje korporativnog upravljanja i finansijsko upravljanje, poslovno planiranje, računovodstvo, i fokusiranje na inkluzivni rast, podizanje konkurentnosti i promociju trgovine.
- Za razliku od prvobitnih očekivanja, u privatizaciji preostalih društvenih preduzeća je napravljen mali napredak tokom perioda strategije, uz nekoliko izuzetaka, kao što je privatizacija kompanije Kontejnerski terminal i generalni tereti u 2013. godini, uz podršku Banke, dok se uključivanje privatnog sektora u infrastrukturne projekte pokazalo kao još jedan izazov. Iako je apetit stranih investitora i dalje prisutan, političke i administrativne barijere i dalje dovode do odlaganja procesa privatizacije, dok prioritetizacija infrastrukturnih projekata treba pažljivo da se procijeni u kontekstu malog fiskalnog prostora i uloge drugih međunarodnih finansijskih institucija u zemlji. Svjesna ovih razmatranja, Banka će nastaviti da osluškuje profitabile mogućnosti da podrži privatizaciju kada se takve mogućnosti pojave.

2 OPERATIVNO OKRUŽENJE

2.1 Politički kontekst

Zemljom upravlja proreformnska proevropska Demokratska partija socijalista (DPS), koja je dominirala na crnogorskoj političkoj sceni više od 25 godina i vodila kako pokret za nezavisnost tako i naknadne napore ka integraciji zemlje u EU. Vladajuća stranka osvojila je većinu glasova na svim opštim izborima, a bilo ih je četiri od sticanja nezavisnosti (2006, 2009, 2012. i 2016). Kandidat DPS-a pokriva predsjedničku poziciju; partija takođe ima većinu u najvećem broju opština. Aktuelna vlada kontinuiteta formirana je 28. novembra 2016. Osim DPS-a, koaliciona vlada uključuje političke stranke koje predstavljaju etničke manjine (albansku, bošnjačku i hrvatsku) i manju partiju lijevog centra Socijaldemokrate (SD). Dok je sadašnja skupštinska većina vrlo tijesna, vladajuća koalicija koristi benefite nedostatka ideoloških ili drugih velikih neslaganja unutar nje same.

Iako političko okruženje i dalje ostaje izazov, sa naročitim naglaskom na razlici u stavovima javnosti o pitanjima vezanim za članstvo u NATO, kao i po etničkim linijama, DPS-ov dugogodišnji mandat na vlasti je doveo do dosljednosti i kontinuiteta u politici vlade vođene od strane DPS-a.

Ključne slabosti Crne Gore, koje su zajedničke za sve zemlje Zapadnog Balkana, uključuju slabu vladavinu prava i relativno niske kapacitete javne uprave. Što se tiče ovog drugog, treba i napomenuti da je moderna crnogorska država ne samo među najmlađima u regionu, nego je i daleko najmanja.

Nastavak približavanja EU ostaje ključno spoljno uporište za reforme. Crna Gora je trenutno najnaprednija zemlja u regionu Zapadnog Balkana u pogledu njene integracije u EU. Od kad su pregovori o pristupanju EU formalno pokrenuti 2012. godine, Crna Gora je otvorila 26 pregovaračkih poglavlja, uključujući kritična poglavlja koja se odnose na vladavinu prava. U maju 2016. godine, Crna Gora je potpisala protokol o pristupanju NATO-u i vjerovatno je da će postati punopravni član Alijanse u 2017., jer je u toku ratifikacija od strane država članica. Dalji napredak na oba kolosjeka ne samo da može povećati povjerenje investitora usljed povećane stabilnosti, nego treba da pogoduje jačanju vladavine prava.

Vidi Aneks 1 za detaljniju političku procjenu u kontekstu člana 1.

2.2 Makroekonomski kontekst

Crna Gora ima najviši BDP po glavi stanovnika u regionu Zapadnog Balkana, ali je još uvijek ispod pola prosjeka EU. Takav jaz odražava višegodišnje loše performanse, ali i ilustruje konvergencioni potencijal. U periodu od 2009. do 2014. godine zemlja je morala da se suoči sa dvije recesije, sa prosječnom stopom rasta u ovom periodu od samo 0,4 odsto. Crnogorska ekonomija se suočava sa svim karakteristikama male i otvorene ekonomije, uključujući 1) nestabilne stope rasta i 2) visok nivo zavisnosti od međunarodnih tržišta i priliva stranih investicija.

Privreda se oporavila snažno 2015. godine i ostala stabilna u 2016. Rast BDP-a u 2015. godini bio je 3,4 odsto, što je značajno povećanje u odnosu na 1,8 odsto zabilježeno u 2014. godini. Vlada je sprovela fiskalni stimulans kako bi podržala ekonomski oporavak, uključujući i veliki investicioni paket u javnom sektoru predvođen velikim projektom

autoputa. Oživljavanje privredne aktivnosti je takođe pokrenuto dobrom turističkom sezonom i ulaganjima u nekretnine i energetsom sektoru.

Prema preliminarnim podacima, privreda je porasla za 2.5 u 2016. godini. To je manje od ranije projektovanog rasta od 4.1 odsto, prije svega zbog kašnjenja u izgradnji autoputa.

Dinamičnija ekonomija je imala pozitivan, iako mali, uticaj na tržište rada. Od decembra 2016. godine stopa nezaposlenosti iznosila je 17.5 odsto, u poređenju sa 18.1 procentom od prije dvije godine, ali dugoročna nezaposlenost (tj. nezaposlenost duža od godinu dana) je izuzetno visoka, na više od 70 odsto od ukupne nezaposlenosti. Neadekvatne vještine su jedna od glavnih prepreka za inkluzivniji ekonomski razvoj, posebno u sektorima građevinarstva i gostoprimstva, jer više radne snage dolazi iz susjednih zemalja.

Performanse u sektoru turizma su bile posebno jake u 2015. Godini I iynivelisale su se tokom 2016. Crnogorska ekonomija je u velikoj mjeri zavisna od turizma, sa prihodima od dolazaka stranih turista koji se obračunavaju kao jedna petina od godišnjeg BDP-a. Tokom 2015. godine, broj stranih turista je povećan za 16 odsto u odnosu na 2014., dostigavši 1.6 miliona, čineći tako sa ruskim turistima i onima iz susjednih zemalja (Srbija posebno) oko dvije trećine ukupnih dolazaka. Dok su dolasci iz Rusije opali za 6 odsto g/g (zbog pogoršanja situacije u zemlji i pada vrijednosti rublje), dolasci iz regiona Zapadnog Balkana, posebno iz Srbije i Bosne i Hercegovine, značajno su porasli, vjerovatno kao rezultat povećane neizvjesnosti u drugim turističkim destinacijama. Stabilan rast u sektoru takođe je nastavljen 2016. godini, sa povećanjem turističkih dolazaka za 6 procenata u poređenju sa 2015. godinom.

Dalje poboljšanje u rastu se očekuje u kratkom roku. U periodu 2017-2020. godine, očekuje se rast po godišnjoj stopi od 3-4 odsto. Najnovije vladine projekcije (iz nacrtu Programa ekonomskih reformi 2017-2019. godine) su 3.2 odsto u 2017, 4.4 odsto u 2018. i 2.6 odsto u 2019. godini. Očekuje se da će ovaj rast biti uglavnom investiciono pokrenut i podržan od strane: 1) javne investicije u oblasti saobraćaja i energetske infrastrukture, gdje izgradnja autoputa sjever-jug predstavlja ključni projekat; i 2) vodećih stranih direktnih privatnih investicija, naročito u sektoru turizma.

Međutim, javne finansije se suočavaju s velikim rizicima. Javni dug (zaključno sa krajem septembra 2016.godine) iznosi oko 2.4 milijarde eura ili 65 odsto od procijenjenog BDP-a 2016. (3.7 milijardi eura). Prema osnovnom scenariju najnovije analize održivosti javnog duga koju je objavio MMF (mart 2016.), bruto državni dug će se dodatno povećati u narednih nekoliko godina i projektovano je da dostigne 80 odsto BDP-a do 2018. godine, jer je vlada odlučila da nastavi izgradnju prvog dijela autoputa koji se finansira zaduživanjem. Pored toga, veliki infrastrukturni projekti, posebno na tako teškom terenu, često prevaziđu predviđene troškove. Sa javnim finansijama koje su već nategnute, može biti teško da se obezbijedi dodatno finansiranje za ostatak projekta i dugoročna sposobnost Crne Gore da unovči ovaj projekat je neizvjesna. Dodatna komplikacija za javne finansije zemlje može doći iz mogućeg aktiviranja državnih garancija kredita koji su ekvivalentni sa oko 9 odsto BDP-a. U decembru 2016, zajedno sa budžetom za 2017. godinu, Skupština je usvojila Plan za oporavak javnih finansija koji obuhvata period 2017-2021, i koji navodi mjere koje će biti preduzete da se javne finansije dovedu na održiv put.

Izgradnja velikog autoputa je pokrenuta u 2015. Autoput je velika javna investicija u saobraćajnu infrastrukturu, koja bi trebala da ima pozitivne efekte prelivanja u privredi (iako

direktan multiplikator može biti ograničen s obzirom da investicija sadrži snažnu komponentu uvoza i snažno se oslanja na stranu radnu snagu). On povezuje jadransku luku Bar na jugu Crne Gore i granicu sa Srbijom na sjeveru. Kineska građevinska kompanija CRBC je izabrana za izgradnju prioritetnog dijela puta u dužini od 44 km (koji predstavlja jednu trećinu ukupnog autoputa), po cijeni od 1.1 milijarde US \$. U to vreme kada je potpisan Ugovor o izgradnji (Feb 2014), taj iznos je bio 809 miliona eura, ili 23 odsto od BDP 2015. godine. Projekat se uglavnom finansira (85 posto) iz kredita na 20 godina od kineske Eksim banke u iznosu od 944 miliona US \$, sa šest godina grejs perioda (otplata glavnice počinje od 2021. godine) i 2 odsto kamatne stope, dok crnogorska vlada mora da obezbijedi preostali iznos. Kineski kredit je potpisan u američkim dolarima i stoga nosi veliki valutni rizik za javne finansije, jer slabljenje eura (koji je zakonsko sredstvo plaćanja u zemlji) donosi povećanje troškova servisiranja ovog kredita. Prema Zakonu o autoputu, projekat je oslobođen od poreza i carinskih naknada, dok najmanje 30 odsto radova treba da bude dodijeljeno domaćim kompanijama.

Stanje bankarskog sistema se postepeno poboljšava, ali rizici i dalje ostaju. Kredit na realnu ekonomiju je opet bio pozitivan u aprilu 2015. i ukupna kreditna aktivnost bankarskog sektora se postepeno poboljšava, u prosjeku 3 odsto u odnosu na isti prošlogodišnji period. Nedavni trend pada kamatnih stopa je podržao oživljavanje kreditne aktivnosti. Odnos nekvalitetnih kredita opao je sa 25 odsto u 2011. na 10.2 odsto na kraju decembra 2016, ali mnoge od loših aktiva su prebačene na faktoring kompanije koje su u potpunosti u vlasništvu banaka koje su obezbijedile kredit, što čini nejasnim stepen olakšanja koji će to bankama donijeti. Takođe, "Podgorički pristup" po kojem su banke i kompanije trebale da se uključe u dobrovoljno restrukturiranje i vansudska rješenja, do sada je privukao ograničeno interesovanje, a i na njemu se ponovo rade revizije. Sa 15 trenutno funkcionalnih banaka, u zemlji od oko 620.000 ljudi, izgleda da ih ima previse, a neka konsolidacija u ovom sektoru se može očekivati tokom perioda strategije. Najveći dio banaka sa depozitima su u EU vlasništvu: mađarska OTP, slovenački NLB, austrijski Erste i Addiko, francuski Societe Generale i italijanska Hipotekarna banka. U drugom dijelu finansijskog sektora, prijedlog novog sveobuhvatnog zakona koji pokriva faktoring, lizing, mikro-kreditiranje i kreditne garancije je u procesu pripreme i predviđen je za parlamentarno usvajanje u 2017. godini.

Skrivene slabosti potiču od sljedećih faktora: Ekonomija je koncentrisana u nekoliko ključnih sektora, prije svega turizma, koji je osjetljiv na spoljne šokove, naročito one koje se tiču potražnje u Rusiji, EU i Zapadnom Balkanu. Takođe, ekonomija pati od dvostrukog velikog deficita: deficita vlade i deficita tekućeg računa. Deficit tekućeg računa, koji je na 15 odsto BDP-a, je najviši u regionu, a očekuje se da će rasti u narednom periodu kako zemlja ulazi u novi investicioni ciklus, sa nekoliko velikih projekata u oblasti turizma, energetike i infrastrukture u planu. Deficit vlade je povećan, ne samo zbog nedavno usvojenih povećanja socijalne potrošnje, i to će takođe biti teško zadržati, iako je, kao što je već rečeno, vlada usvojila plan oporavka kako bi eliminisala deficit do 2018, ne uključujući potrošnju vezanu za autoput. Takođe, spoljni dug Crne Gore (javni i privatni), procijenjen na 152 odsto BDP-a, je veći nego u zemljama regiona, gdje su oko dvije trećine toga privatna dugovanja, i predviđa se da će javni dug da raste do 159 odsto BDP-a do 2020. godine.

2.3 Kontekst strukturalnih reformi

Crna Gora ima značajne izazove koji su ostali u brojnim oblastima, uključujući sofisticiranje poslovanja, odnosno nedostatak dobro razvijenih preduzeća, skraćene trgovinske lance i jedinstvenu neformalnost.

Crnogorska ekonomija je mala i većinom orijentisana na uslužnu djelatnost sa turizmom kao glavnim pokretačem. Javna uprava, uključujući i odbranu, obrazovanje i socijalne usluge, je velika i čini oko jedne petine ekonomske aktivnosti. Ova zemlja je uvezno zavisna o raznovrsnim proizvodima i njena relativno uska industrijska baza se sastoji uglavnom od komunalnih preduzeća, osnovnih metala, agrobiznisa i šumarstva.

Napredak u unapređenju poslovnog ambijenta je neujednačen. Tokom godina, Crna Gora je postala poznata po biznisu naklonjenim zakonima i otvorenosti prema stranim investitorima, i ona je redovno na vrhu regionalne liste zemalja u pogledu investicija po glavi stanovnika. Ova zemlja zauzima 51. mjesto od ukupno 190 zemalja na listi Svjetske banke za 2017.godinu, koja se bavi lakoćom poslovanja, a najproblematičnije oblasti su pristup električnoj energiji (167. mjesto), dobijanje građevinskih dozvola (93.) i registracija imovine (78.). Međutim, ankete investitora, kao što je najnovije izdanje Bijele knjige Savjeta stranih investitora, ukazuju na nezadovoljstvo oblastima kao što su vladavina prava, kao i stabilnost poreske politike i fleksibilnost. Rješavanje problema vladavine prava i pitanja korupcije takođe će biti potrebno za dalje približavanje EU.

Crnogorsku ekonomiju karakteriše jedinstvena neformalnost. Praksa konkurenata u neformalnom sektoru je među najvećim preprekama za poslovanje u Crnoj Gori. Prema najnovijem istraživanju poslovnog okruženja i preduzeća (BEEPS), iz 2013/14, udio firmi koje su prijavile da se takmiče sa firmama u neformalnom sektoru je 52.4 odsto, gotovo dvostruko više od cifri iskazanih u istraživanju iz 2008/09 . To može da obuhvati prakse od strane registrovanih firmi, kao što su plaćanje dijela plate neformalno, doprinoseći na taj način neformalnoj zaposlenosti. U cilju rješavanja nekih od ovih pitanja, Vlada Crne Gore ima za cilj da uvede elektronske fiskalne račune, kao jednu od mjera za suzbijanje neformalne ekonomije, koja bi pružila informacije o trgovini robama i uslugama u realnom vremenu.

Konstantno i uporno visoka nezaposlenost i niska participacija radne snage, posebno među mladima, srednjovječnim muškarcima i ženama, ukazuje na to da veliki dio populacije nema koristi od prilika koje se javljaju na tržištu rada. U cilju širenja i povećanja zajedničkog prosperiteta, Crna Gora treba da investira u inkluzivni model rasta, kroz pružanje boljih mogućnosti nekvalifikovanim djelovima radne snage i kroz podizanje nivoa stručnosti. Manjinske populacije, uključujući Rome, balkanske Egipćane i Aškalije, su posebno ranjive i nemaju ekonomskih mogućnosti. Takođe postoje značajne razlike između relativno življih priobalnih zona i siromašnijih sjevernih područja sa visokom nezaposlenošću. Konkretno, poslodavci u turističkoj industriji na primorju, često preferiraju da zapošljavaju radnike koji su neformalni migranti iz zemalja Zapadnog Balkana u kojima se živi sa manje troškova, pa je i radna snaga jeftinija (Srbija, BJR Makedonija, Bosna i Hercegovina, Albanija, Kosovo), a ne da formalno zapošljavaju Crnogorace iz seoskog regiona na sjeveru, kao i zbog neusklađenosti između ponude i potražnje za kvalifikovanim radnom snagom i ekonomskih destimulanasa za aktivno učešće radne snage.

Uprkos visokoj likvidnosti bankarskog sistema, pristup finansijama je veliki problem za mnoge male biznise zbog povećane nespremnosti banaka za preuzimanje rizika, djelimično zbog još uvek relativno visokog nivoa nenaplativih kredita, kao i zbog visokog nivoa neformalnosti odnosno neformalne ekonomije i nedostatka institucionalnih kapaciteta na nivou malih i srednjih preduzeća. Neadekvatni nivo finansijske pismenosti, kao i slabi standardi korporativnog upravljanja dodatno spriječavaju mnoga MSP u obezbjeđivanju finansijskih sredstava i na taj način ometaju razvoj sektora. Finansijski jaz, posebno

predstavlja glavnu prepreku u omogućavanju ženama da započnu biznis, kao što je prikazano u bazi Svjetske banke o Globalnoj finansijskoj uključenosti.¹

Slabe veze između pretežno primorskog turizma i lokalnih agrobiznisa koji se prvenstveno nalaze u planinskoj unutrašnjosti razvodnjavaju komparativne prednosti zemlje u agrobiznisu i održivom turizmu. Primarna poljoprivreda je daleko najveća aktivnost seoskog stanovništva i predstavlja 8 procenata BDP-a i glavni ili djelimični izvor prihoda za 48,870 domaćinstava. Ključni izazovi uključuju učestalost malih i neefikasnih životinjskih farmi (sa prosječnom veličinom gazdinstva od 5 ha) i ograničene mogućnosti finansiranja i niska osiguranja, doprinoseći na taj način upotrebi zastarjele tehnologije, niskim prinosima i produktivnosti i da zemlja bude neto uvoznik prehrambenih proizvoda. Turizam, pretežno baziran u primorskim djelovima zemlje, je najbrže rastući sektor u Crnoj Gori, glavni izvor zapošljavanja i ekonomskog rasta (sa 18 procenata ukupne zaposlenosti generisane u ovom sektoru i stranim prihoda od turizma u iznosu od oko 20 odsto BDP-a). Međutim, lokalni agrobiznisi, koji se nalaze prije svega u unutrašnjim (i ruralnim) djelovima zemlje, i koji se uglavnom bave proizvodnjom i preradom mesa, mliječnih proizvoda, voća i povrća, često imaju vrlo male ekonomske koristi od prihoda koje turizam generiše. Ako ništa drugo, ono turizam ustvari generiše povećani uvoz hrane, a ne stimuliše domaću poljoprivredu.

Ključni tranzicioni izazovi u sektoru infrastrukture obuhvataju podsticanje konkurencije, komercijalizacije i poboljšanje ugovornih aranžmana. Saobraćajne propise i tehničke standarde Crne Gore (slično kao kod drugih zemalja u regionu Zapadnog Balkana) je potrebno poboljšati i uskladiti sa standardima EU. U energetsom sektoru, potrebno je regionalno energetske tržište kroz dalje jačanje veza između zemalja. Ključni izazov je razvoj infrastrukture prenosne mreže kako bi se omogućilo povećanje prekogranične trgovine električnom energijom. Regionalna integracija je otežana poteškoćama u prekograničnoj trgovini. Nekarinske trgovinske barijere treba rješavati u cilju podsticanja većeg trgovinskog protoka preko granica, preko novoizgrađene saobraćajne infrastrukture. Institucionalni kapacitet za projektovanje, izbor, nabavku i implementaciju infrastrukturnih projekata je slab.

Potrebna su dalja poboljšanja za razvoj zelene ekonomije, uključujući i poboljšanje energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije. Glavni izazovi u održivoj energiji uključuju: i) napredovanje u poboljšanju i sprovođenju zakonskog okvira za podršku projekata održive energije i ii) jačanje političkog okvira i institucionalnih kapaciteta za sprovođenje inicijativa adaptacije klimatskim promjenama. Problemi energije i intenzitet emisije ugljenika su i dalje visoki u Crnoj Gori i iznad prosjeka u EU. Novi nacrt zakona o energetskej efikasnosti tek treba da bude usvojen. Tarife koje odražavaju troškove se primjenjuju, ali troškovi zaštite životne sredine nijesu uključeni u cijenu energije. Postoje značajni izazovi u komunalnoj infrastrukturi i njeno stanje je često prepreka za održivi razvoj turizma. Izazovi su posebno veliki u sektoru voda i otpadnih voda. Poboljšanje standarda gradnje, uključujući energetske efikasnost i održivost ostaju ključni izazov u sektoru održivog turizma.

Iako je prodana većina društvenih preduzeća, mali napredak je u posljednje vrijeme napravljen u vezi sa agendom privatizacije i određena ključna imovina je i dalje u rukama države. Plan privatizacije predviđa nastavak privatizacije u devet preduzeća u

¹ The Global Findex Database, 2014 <http://www.worldbank.org/en/programs/globalfindex>

oblastima kao što su turizam (tj. Hotel i Institut za zdravlje Igalo, Hotelske grupe - "Budvanska rivijera" i "Ulcinjaska rivijera"), proizvodnja i agrobiznis (odnosno duvanska kompanija "Novi duvanski kombinat", Institut crne metalurgije i Montepanzo Boka Product land holdings), kao i nacionalne avio-kompanije Montenegro Airlines, operatera željezničkog teretnog prevoza Montecarga i Luke Bar. Međutim, postignut je mali napredak u prodaji te imovine od momenta njihove najave. Plan privatizacije takođe predviđa valorizaciju različitih turističkih lokaliteta kroz javno-privatna partnerstva.

Međutim, određene reforme su već u toku:

- Zemlja je usvojila tri glavna politička cilja, odnosno Pametan, Održiv i Inkluzivan rast u Razvojnim pravcima Crne Gore (MDD) 2015-2018. Razvojni pravci identifikuju turizam, energetiku, agrobiznis i ruralni razvoj, kao i proizvodnu industriju, kao najprioritetnije sektore, uz uvažavanje potreba da se poveća produktivnost i omogućiti otvaranje novih radnih mjesta.
- **Crna Gora je favorit među svojim susjedima u smislu pristupanja EU otvorivši 26 pregovaračkih poglavlja (od ukupno 35), a ima privremeno zatvorena dva poglavlja: Nauka i istraživanje; i Obrazovanje i kultura.** Što se tiče sposobnosti zemlje da preuzme obaveze koje proizilaze iz članstva u EU, u najnovijem izvještaju Evropske komisije o napretku, izdatom u novembru 2016. godine, zemlja se ocjenjuje kao umjereno pripremljena u mnogim pregovaračkim poglavljima, uz nekoliko oblasti u kojima se zemlja ocjenjuje kao da ima dobar nivo pripremljenosti, kao što su spoljna politika i spoljni odnosi, transport i politika u oblasti energetike, zakona o preduzećima i pravu intelektualne svojine. Međutim, Crna Gora je u ranoj fazi pripremljenosti kada su u pitanju odredbe koje se tiču ribarstva, budžeta i finansija i na određenom nivou pripremljenosti u oblasti slobode kretanja radnika, statistike, socijalne politike i zapošljavanja, zaštite životne sredine i klimatskih promjena.
- Zemlja je trenutno je u procesu izrade svog novog ERP koji će pokrivati period 2017-2019. **Prateći EU fondovi**, posebno raspodjela 270.5 miliona eura u okviru novog Instrumenta za prepristupnu pomoć (IPA II) za period 2014-2020, imaju za cilj pružanje pomoći u usklađivanju sa normama i standardima EU u oblasti energetike, saobraćaja, konkurentnosti, poljoprivrede, aktivnosti vezano za klimu i životnu sredinu, kao i regionalnu saradnju. Dalje jačanje institucionalnih kapaciteta zemlje je takođe neophodno za uspješnu apsorpciju tih sredstava.
- Ova zemlja je ima odlične rezultate u kreiranju povoljnih zakona za poslovanje i u otvorenosti prema stranim investitorima, i redovno se nalazi na vrhu regionalne liste zemalja u pogledu SDI po glavi stanovnika.

2.4 Pristup finansijskim sredstvima

Privatni izvori kapitala

Crna Gora je nedavno dobila niži rejting sa negativnim prognozama od strane nekoliko velikih agencija za kreditni rejting, a zbog porasta nivoa javnog duga. I Moody's (B1) i S&P (B+/B) su objavili negativne prognoze, uglavnom zbog fiskalnog uticaja prekoračenja troškova na projektu izgradnje puta, kristalizacije garancija (Kombinat aluminijuma KAP), koji su rezultat globalne finansijske krize i niskog nivoa domaće štednje. U međuvremenu, u martu 2016. godine, Crna Gora prodala 300 miliona eura Eurobond obveznica na pet godina, sa razlikom od 5.75 odsto, skoro dva procentna poena više nego u martu 2015, kada je zemlja izdala 500 miliona € Eurobond obveznica na pet godina.

Finansijskim sektorom u Crnoj Gori dominiraju banke u stranom vlasništvu. Postoji 15 banaka u finansijskom sistemu, gdje podružnice stranih banaka kontrolišu 79 odsto sredstava sektora. Sektor privrede i sektor domaćinstva, svaki ponaosob predstavljaju oko 38 odsto ukupnih kredita banke. Nivo nenaplativih kredita ostaje značajan (10.2 odsto od decembra 2016.) i postoji visok stepen koncentracije kredita u nekoliko banaka. Dok su banke i dalje relativno likvidne postoji povećani otpor prema riziku kreditiranja privatnog sektora. Sektor osiguranja je mali sa ukupnom premijom sektora osiguranja koja je na 2 odsto BDP-a i podijeljen je na životno i neživotno osiguranje. Sektor životnog osiguranja je mali, a sektorom neživotnog osiguranja dominira obavezno auto osiguranje od odgovornosti prema trećim licima. Sektor osiguranja sastoji se od 11 osiguravača, među kojima su 9 njih strane podružnice, koje čine 95 odsto ukupnih premija. Tržište lizinga je malo i u padu je od krize sa brojem zakupa iz 2008. godine i procenat lizinga stoji na 0,4 odsto BDP-a kao na kraju 2014.

Društvena i privatna tržišta za finansiranje kapitala su nerazvijena i ograničena faktorima kao što su mala veličina tržišta, ograničene nove emisije kapitala i mala trgovina slobodnim dionicama navedenih preduzeća. Teorijski tržišna kapitalizacija na Montenegroberzi (MNSE) iznosila je 2.87 milijardi €, dok je ukupan godišnji promet bio 115.2 miliona eura u 2016., uglavnom podstaknut od strane domaćih investitora. Tržište je i dalje nelikvidno. Od decembra 2013. godine, Bursa Istanbul je bio značajan akcionar (trenutno 24.39 odsto) razmjene, drugi iza Atlas Mont-a, investicionog fonda koji poseduje 33.52 odsto MNSE.

Tržište obveznica je i dalje nerazvijeno i nedovoljno iskorišćeno kao opcija finansiranja. U 2016. godini, ukupan promet trgovine obveznicama iznosio je 83,8 miliona eura i predstavljao 72.7 odsto ukupnog prometa na berzi. Najveće učešće u ukupnom prometu obveznica proizilazi iz osnovne prodaje obveznica Republike Crne Gore sa 80.4 miliona eura.

Ukupan promet državnih obveznica u 2016. godini, bio je 2.3 miliona eura, dok je promet korporativnih obveznica iznosio 1 milion eura.

Mali broj stanovnika Crne Gore, jednostrano usvajanje eura i nedostatak diversifikacije u privredi govori protiv potencijala za razvoj samostalnog tržišta kapitala. Povezivanje i regionalna integracija pružaju moguća rješenja za, trenutno, nerazvijeni finansijski sektor. Možda prepoznajući ovo Crnogorska berza planira da se pridruži Bugarskoj, Hrvatskoj i Makedoniji u Fazi 2 SEE projekta povezivanja, povezujući odgovarajuće regionalne berze sa ciljem udruživanja likvidnosti i privlačenja stranih investicija. Povećanje stope dugoročne domaće štednje će ostati izazov dok lokalno postoji ograničen opseg mogućnosti za investiranje.

Finansiranje od strane multilateralnih i bilateralnih razvojnih banaka i EU²

Jedan broj multilateralnih razvojnih banaka (MDBs) i bilateralnih finansijskih institucija je aktivan u Crnoj Gori, sa različitim investicionim nivoima i prioritetima, uključujući EU, UN agencije i Organizaciju za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE), gdje EU ima daleko najveću ulogu. Postoji i niz drugih međunarodnih finansijskih institucija, kao što grupacije Svjetske banke (WB), Evropske investicione banke (EIB) i Njemačke razvojne banke Kreditanstalt für Wiederaufbau Development Bank (KfW).

² Ovo poglavlje se fokusira na finansiranje velikih razmjera, dok su ostali donatori i aktivnosti tehničke podrške obuhvaćeni u Aneksu 6.

U okviru EU Instrumenta za pretpristupnu pomoć, finansiranje dodijeljeno Crnoj Gori za period 2014-2020. iznosi 270.5 miliona eura preko sljedećih prioritetnih oblasti: poljoprivreda i ruralni razvoj (52.4 miliona eura), vladavina prava i osnovnih prava (52.3 miliona eura), demokratija i upravljanje (46.9 miliona eura), životna sredina i klimatske akcije (37.5 miliona eura), transport (32.1 miliona eura), obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika (28.1 miliona eura) i konkurentnost i inovacije (21,2 miliona eura).

EIB kreditne aktivnosti u zemlji iznose preko 440 miliona eura. U 2015. godini, Banka je potpisala kredita u vrijednosti od 50 miliona eura, od čega je 40 miliona eura preko lokalnih bankarskih partnera za male i srednje projekte za jačanje lokalne ekonomije. Pored toga, kredit od 10 miliona eura će podržati obnovu i izgradnju vodovodne i kanalizacione infrastrukture u opštinama širom zemlje.

Svjetska banka trenutno podržava četiri operacije u Crnoj Gori u ukupnoj vrijednosti od 120.25 miliona dolara. Oblasti koje su podržane uključuju poljoprivredu i ruralni razvoj, visoko obrazovanje, energetska efikasnost i upravljanje industrijskim otpadom, dok je operacija koja se tiče katastarske administracije u iznosu od 16.20 miliona dolara uspješno zatvorena 29. februara 2016. godine. Pored toga, portfolio sadrži grant Institucionalnog fonda za razvoj (IRF), Izgradnju kapaciteta za efikasan revizorski nadzor (0,5 miliona dolara), i dva od EU podržana fonda za poljoprivredu i ruralni razvoj (9,6 miliona ukupno). Na kraju 2015. godine dodatno EU finansiranje je obrađeno da podrži povećanje kapaciteta obje institucije i industriju u agro-preradi. Banka takođe trenutno priprema projekat koji se odnosi na reformu uprave prihoda.

Crna Gora je postala akcionar i član **IFC** u 2007. godini. Od tada, IFC ulaganje u Crnu Goru je iznosilo 86.8 miliona dolara u 7 projekata u okviru raznih sektora. IFC fokusira svoje investicione usluge u Crnoj Gori na povećanje pristupa finansiranju kroz podršku razvoju lokalnih finansijskih institucija, posebno onih koje daju zajmove malim i srednjim preduzećima. IFC je takođe investirao u sektor maloprodaje u zemlji i sagledava mogućnosti koje nudi dinamična ekonomija zemlje. IFC savjetodavne usluge u Crnoj Gori imaju za cilj da poboljšaju investicionu klimu, performanse preduzeća iz privatnog sektora, kao i da privuku učešće privatnog sektora u razvoju infrastrukturnih projekata.

KfW je bio uglavnom aktivan u energetsom sektoru, sektoru komunalne infrastrukture, podršci mikro, malim i srednjim preduzećima, i obezbjeđivanju kreditnih linija za opštine, sa ulaganjima u prosjeku 7,4 miliona u periodu od 2013. do 2015. godine. U okviru Programa za energetska efikasnost KfW je podržao smanjenje potrošnje energije u školama i dnevnim centrima. KfW takođe finansira modernizaciju dvije hidroelektrane koje igraju ključnu ulogu u Crnoj Gori u sistemu snabdijevanja energijom, i pruža podršku za poboljšanje vodosnabdijevanja i kvaliteta vode i smanjenja gubitaka vode u priobalnim zajednicama Herceg Novog, Kotora, Tivta, Bara, Ulcinja i Cetinja. KfW je takođe uložio u poboljšanje sistema kanalizacije, kao i izgradnju novih postrojenja za tretman otpadnih voda i kanizacionih sistema, i obezbjeđuje mikropreduzetnicima pristup finansijskim uslugama radeći sa lokalnim mikro-finansijskim institucijama.

Fokus UNDP-a na promovisanje održivog humanog razvoja je takođe usklađen sa prioritetima Crne Gore za pristupanje EU. Postoji niz oblasti od zajedničkog fokusa sa UNDP-em, kao što je podrška sveobuhvatnim reformama u zemlji, poboljšavanje zapošljavanja, pružanje podrške u upravljanju životnom sredinom, e-uprava i ICT. Nedavni

izvještaji humanog razvoja UNDP-a su se bavili pitanjima efikasnosti resursa i neformalnim radom, davanjem preporuka za borbu protiv neformalnog rada u prioritetnim ekonomskim sektorima. Kroz Zajednički program Vlade i UNDP-a - Centar za održivi razvoj - UNDP podržavaju Vladu u oblasti energetike, klimatskih promjena, upravljanja eko-sistemom, i turizma sa manjom emisijom ugljenika. UNDP trenutno završava novi dokument Državni program za period 2017-2021.

2.5 Poslovno okruženje i zakonski kontekst

Poslovno okruženje

Napredak u unapređenju poslovnog ambijenta je mješovit. Crna Gora treba da nastavi poboljšanje upravljanja i vladavine prava. Tokom godina, Crna Gora je stekla reputaciju zemlje sa zakonima naklonjenim poslovanju i zemlje koja je otvorena prema stranim investitorima. Ova zemlja zauzima 51. mjesto na listi Svjetske banke za procjenu lakoće poslovanja, koja obuhvata 190 zemalja. Istovremeno, najnovija Bijela knjiga Savjeta stranih investitora ukazuje na oblasti kao što su vladavina prava i sektor nekretnina kao problematične oblasti u poslednjih godinu dana.

Aktuelna Vlada planira da dodatno pojednostavi izdavanje građevinskih dozvola, ojača izvršenje ugovora, i poboljša upravljanje državnom imovinom kroz privatizaciju i restrukturiranje preduzeća u državnom vlasništvu (DP). Pored toga, rješavanje problema nenaplativih kredita, sprovođenje preuzimanja kolaterale i dugotrajni sudski postupci, kao i jačanje nadzora bankarskog sektora su potrebni za obezbjeđivanje novog, zdravog rasta kreditiranja.

Značajna poboljšanja su napravljena u postupcima javnih nabavki. Novi Zakon o javnim nabavkama je usvojen u 2011. godini kako bi se stvorio okvir za dalje usklađivanje javnih rashoda i poboljšanje u upravljanju kroz centralizovano odobravanje planova nabavki.

Zakonski kontekst

Crna Gora nastavlja da unapređuje svoje zakonodavstvo sa ciljem da ga učini kompatibilnim sa EU. Napredak je neujednačen u različitim oblastima privrednog prava. U EBRD Procjeni osigurane transakcije (2014) kojom je ispitana praksa i efikasnost korišćenja različite vrste sredstava kao kolaterale, Crna Gora je postigla bolje rezultate od ukupnog prosjeka svih zemalja u kojima EBRD djeluje, što odražava relativno napredan sistem za uzimanje zalogu i hipoteke. Međutim, slična studija koja se bavila zakonom o faktoringu u zemljama u kojima EBRD radi (2016), identifikovane su značajne oblasti institucionalnog i zakonodavnog okvira faktoringa Crne Gore kojima treba nadogradnja. EBRD Procjena korporativnog upravljanja (2015) istakla je okvir kome je potrebna reforma u većini područja koja su se razmatrala.

Na osnovu dosadašnjih izvještaja Evropske komisije³, Crna Gora je ostvarila napredak u oblasti pravosuđa, posebno u pogledu poboljšanja kapaciteta sudskog i tužilačkog vijeća. Međutim, pravni okvir za jačanje nezavisnosti, odgovornosti i profesionalnosti sudstva još uvijek nije u potpunosti sproveden u praksi. Dok je Centar za obuku sudija postao nezavisna institucija nakon usvajanja relevantnog zakona u septembru 2015. godine, on se navodno u velikoj mjeri oslanja na podršku donatora i njegovi administrativni kapaciteti treba da se

³ Commission Staff Working Document, Montenegro 2016 Report https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_montenegro.pdf

unaprijede. Ukupna dužina sudskih postupaka i broj zaostalih sudskih predmeta i dalje je značajan, kao i zaostali izvršni predmeti; izvršenje pojedinih sudskih odluka (uključujući odluke u parničnom postupku) i dalje je problematično. Dostupne metode alternativnih rezolucija sporova (ARS) uključuju sudsko poravnanje, arbitražu i medijaciju, ali je ukupan značaj ARS nizak, a broj slučajeva koji su upućeni na i riješeni putem posredovanja u 2015. značajno smanjen u odnosu na 2014. godinu.

Tokom 2014. godine, EBRD je objavila Procjenu funkcijene nelikvidnosti koja ocjenjuje nosioca funkcije nelikvidnosti (IOH), stanje razvoja profesije i performansi u 27 zemalja u kojima EBRD djeluje. Procjena nosioca funkcije nelikvidnosti (IOH) je utvrdila da crnogorski okvir treba poboljšati u brojnim ključnim oblastima, uključujući standarde rada i etike, i IOH regulative, nadzora i discipline. Ono što je pozitivno jeste da je Crna Gora nedavno uvela poboljšanja u svoje stečajno zakonodavstvo.

U sektoru elektronskih komunikacija, konkurencija u fiksnoj govornoj telefoniji i uslugama širokopojasnog interneta ostaje mala, a većina uvedenih konkurentskih garancija još uvijek nije dala vidljive promjene na tržištu. Pravni i regulatorni okvir za koncesije i javno-privatno partnerstvo se postepeno usklađuje sa propisima EU.

Uprkos odlaganjima transponovanja Trećeg EU energetskeg paketa, usvajanjem Zakona o prekograničnoj razmjeni električne energije i prirodnog gasa u junu 2016. godine, Crna Gora je završila prenošenje relevantnog akuis-a. Crna Gora je postigla značajan napredak u primjeni Zakona o efikasnom korišćenju energije i usvajanju paketa podzakonskih akata. Osim toga, zemlja je odobrila svoj treći Akcioni plan energetske efikasnosti u junu 2016. godine.

Vidi Aneks 4 za detaljniju procjenu pravnog okruženja u pojedinim oblastima od značaja za investicione strategije Banke.

2.6 Društveni kontekst

Prema UNDP indeksu ljudskog razvoja (HDI) iz 2015. Godine, Crna Gora zauzima 49. poziciju od 188 zemalja, što je svrstava u kategoriju zemalja sa "veoma visokim humanim razvojem". Očekivano trajanje života u Crnoj Gori je 76.5 godina, sa jazom među polovima od 2.4 godine, u korist žena. Očekuje se pad u populaciji u Crnoj Gori od 8.3 odsto, od 0.63 miliona u 2016. na 0.57 miliona u naredne četiri decenije, uglavnom zbog niske stope fertiliteta projektovane od strane UN-a koja će ostati oko 1.6-1.7 između 2015. i 2050. godine.

Nezaposlenost mladih i ekonomsko učešće žena su među gorućim društvenim pitanjima u Crnoj Gori. Mladi ljudi u dobi od 15 do 24 godine suočavaju sa visokim stepenom nezaposlenosti (39.5 posto), sa preko 16 odsto onih koji nijesu u sistemu obrazovanja, nijesu zaposleni ili na nekoj obuci. Nizak kvalitet obrazovanja je djelimično odgovoran za uska grla na tržištu rada Crne Gore. Iako dijete na početku školovanja može očekivati da će dobiti 15.2 godina školovanja (ako sadašnji obrasci za upis nastave po istom principu) sticanje vještina ostaje na niskom nivou. Prema PISA 2015, 52 odsto petnaestogodišnjaka ne posjeduju osnovne vještine računanja (u poređenju sa 32 odsto u Hrvatskoj i 53 odsto u Albaniji), dok samo 1.5 odsto učenika u ovoj dobi pokaže posjedovanje naprednih matematičkih sposobnosti (u poređenju sa 5,6 odsto u Hrvatskoj i 1,1 odsto u Albaniji). Osim toga, diplomcima oba, stručnog obrazovanja i obuke (VET) i tercijarnog obrazovnog programa,

nedostaju praktične vještine neophodne poslodavcima iz privatnog sektora. Kao što je navedeno u Programu ekonomskih reformi dostavljenom Evropskoj komisiji 2015., cilj vlade je da smanji neusklađenost vještina usklađivanjem obrazovanja i potreba tržišta rada i da razvije kvalifikacije koje odražavaju zahtjeve poslodavaca (uključujući mehanizam za identifikaciju potrebnih vještina).

Rodna nejednakost postoji u vezi sa ekonomskim učešćem, uključujući zapošljavanje, preduzetništvo, prakse rada i pristup sredstvima i finansijama. U 2014. godini, učešće žena u radnoj snazi u Crnoj Gori je 52 odsto u poređenju sa 66 odsto u EU⁴, dok je jaz u platama u odnosu na pol 16,1⁵ odsto, što je nešto bolje od 16,7 procenata u EU-28⁶. Žensko preduzetništvo je takođe na niskom nivou, sa samo 12 odsto žena preduzetnica, u poređenju sa 22 odsto muškaraca. Prema BEEPS V, od 150 anketiranih preduzeća u zemlji, 24 odsto su imali žene među njihovim vlasnicima, 19 procenata je imalo najmanje 50 odsto žena u vlasničkoj strukturi, a samo 19 odsto firmi su imale žene na najvišim rukovodećim pozicijama. Pristup sredstvima je takođe ograničen i Svjetska banka naglašava da je nizak nivo posjedovanja imovine u porodicama na čijem je čelu žena glavni faktor koji utiče na sposobnost žena da dobiju pristup bankarskim uslugama i započnu posao⁷. U 2014. manje od polovine žena (48.9 odsto) je imalo račun u finansijskoj instituciji, u poređenju sa 61.9 odsto muškaraca.

Postoje značajne regionalne razlike u odnosu na dostupnost (formalne) zaposlenosti. EU u svojoj Procjeni tržišta rada u Crnoj Gori ističe da je prosječna stopa nezaposlenosti između 2004. i 2010. godine bila 48 procenata u centralnom dijelu zemlje i 35.9 odsto u sjevernom regionu, u poređenju sa 16 procenata u južnom regionu. EU je takođe istakla zabrinutost vezano za povećanje broja "teško zapošljivih" pojedinaca, uključujući i slabo obrazovane, dugoročno nezaposlene, nezaposlene u manje razvijenim područjima, kao i one sa nedostatkom stručnih kompetencija.⁸

2.7 Kontekst efikasnosti u korišćenju resursa i klimatskih promjena

Energetski intenzitet Crne Gore (BDP na PPP osnovi) je skoro 40 odsto iznad prosjeka EU. Stambeni sektor troši najveći udio u ukupnoj finalnoj potrošnji energije (39 odsto), zatim transport (27 procenata) i industrija (19 odsto). Crna Gora sprovodi prenošenje i implementaciju klimatskog i energetskog zakonodavstva EU u sklopu svog procesa pridruživanja EU, i dobija podršku od EU da razvije svoju novu Strategiju razvoja energije. Nakon usvajanja novog Zakona o efikasnom korišćenju energije (Službeni list Crne Gore 57/2014), u decembru 2014, Ministarstvo ekonomije je pripremilo novi paket pravilnika u decembru 2015. Novi zakon omogućio je efikasnije sprovođenje i dalji razvoj podzakonskih

⁴ Grupacija Svjetske banke 2014. Stopa učešća žena u radnoj snazi (% žena starosti između 15-64).

<http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACT.FE.ZS>

⁵ Fondacija za naprednu ekonomiju. Razlika u platama po polovima u zemljama Zapadnog Balkana: Dokazi iz Srbije, Crne Gore i Makedonije. http://www.rppp-westernbalkans.net/en/News/Research-Results--Gender-Pay-Gap-in-the-Western-Balkan-Countries--Evidence-from-Serbia--Montenegro-and-Macedonia/mainColumnParagraphs/0/text_files/file0/Policy%20briefs_gender%20pay%20gap.pdf

⁶ Eurostat. 2014. Zemlje proširenja – statistika tržišta rada. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Enlargement_countries_-_labour_market_statistics

⁷ Dijagnostika po polovima za Crnu Goru: razlike u imovini, pristupu ekonomskim prilikama i agenciji, Svjetska banka, jun 2013.

⁸ Procjena tržišta rada u Crnoj Gori, Generalni direktorat Evropske komisije za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. 2010.

akata. Prioritet je da se usvoje nedostajuća podzakonska akta, kao i uspostave posebni programi i implementacioni alati za unapređenje energetske efikasnosti. Potencijali za uštedu energije su posebno predviđeni u javnim zgradama i željezničkim projektima, kao i na prenosnim i distributivnim mrežama električne energije (uključujući preko implementacije pametnih mreža i brojila).

Nacionalni akcioni plan za obnovljivu energiju (NREAP) za Crnu Goru je usvojen sa ciljem da 33 odsto udjela energije bude iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije do 2020. godine. Projektovan je razvoj izvjesnog broja velikih i malih hidro projekata, koristeći prednost značajnog hidro potencijala Crne Gore. Trenutno, hidroenergija zauzima oko 65 odsto ukupne električne energije proizvedene u Crnoj Gori, i ima potencijal da proizvede do 10.000 GWh godišnje iz malih HE. Tu je i dosljedan interes da se iskoriste idealni klimatski uslovi za projekte na bazi vjetra, sunca i biomase. Vlada je uvela podsticajne otkupne tarife (feed-in) i status povlašćenog proizvođača za OIE elektrana, obaveze za nove zgrade da koriste OIE za grijanje i hlađenje, subvencije za ugradnju solarnih sistema u zgradama, itd. Međutim, nekonzistentnost podataka u pogledu potrošnje biomase dovodi u pitanje originalne ciljeve Crne Gore vezano za OIE, a postoji i opšta potreba da pretpostavke budućih projekcija Nacionalnih akcionih planova za obnovljivu energiju NREAP, budu jasnije. Nedostatak administrativnih kapaciteta smatra se ključnim uskim grlom za dalju promociju obnovljivih izvora energije, dok povezivanje na mrežu i integracija tržišta za nove obnovljive energije ostaje i dalje kritična u zemlji. Ona takođe treba da uspostavi nove zakonske okvire da bi ispunila cilj po kome 10 procenata energije korišćene u transportu treba da bude iz obnovljivih izvora do 2020. godine.

Materijalna produktivnost Crne Gore u industrijskom i sektoru poljoprivrede je ispod 35. percentila svjetske distribucije. Industrijski otpad čini oko 60 odsto ukupne proizvodnje otpada u Crnoj Gori, a ostatak je opštinski otpad. Proizvodnja električne energije čini najveći dio industrijskog otpada nastalog u zemlji, u smislu težine, a postoji potencijal za dalje povećanje udjela korišćenja otpada za proizvodnju energije. Većina opasnog otpada se generiše proizvodnjom - od otpada vezanog za naftu (55 posto) i termičkih procesa (30 posto). Sakupljanjem otpada pokriveno je 75 odsto stanovništva. Stvarna naplata računa je niska sa stepenom naplate od 63 odsto za domaćinstva i 80 odsto za preduzeća. Ne postoje porezi na deponije, ulazne taksa su niske, a ilegalno odlaganje je rasprostranjeno. Primjena propisa upravljanja otpadom i dalje predstavlja kritičan izazov u Crnoj Gori, uprkos odgovarajućim regulatornim mjerama koje su uspostavljene (veći dio Okvirne direktive EU o otpadu je preuzet). Zakon o upravljanju otpadom sadrži ciljeve koji su usklađeni sa EU (npr. 50 odsto oporavka čvrstog komunalnog otpada), ali još uvijek nijesu usvojene strateške političke poluge, kao što je ažurirana strategija i plan upravljanja otpadom za period 2014-2020 i nema drugih obavezujućih strateških ciljeva na snazi.

Iako nema pouzdanih podataka za Crnu Goru vezano za raspoloživu vodu, region je uglavnom obdaren dobrom snabdjevenošću vodom (pokrivenost za 85 odsto stanovništva) sa relativno niskim stopama vodozahvata. Najveći dio vode koriste domaćinstva (60 odsto), zatim industrija (39 odsto) i poljoprivreda (1 odsto). Samo 5 odsto svih otpadnih voda se na neki način tretira, i stopa gubitaka vode na mreži (NRV) (voda koja se proizvodi i "izgubi" prije nego što stigne do kupaca) dostiže 60 odsto ukupno proizvedene vode u prosjeku. Crna Gora trenutno nema aktivnu strategiju za vode, što rezultira nedostatkom strateških smjernica, postavljanjih ciljeva i praćenja upravljanja vodama u zemlji. Namjenski planovi za otpadne vode su na snazi od 2005. godine, ali planovi upravljanja rječnim slivovima su u veoma ranoj fazi. Ovo odražava potrebu da zemlja poboljša sopstvenu spremnost za

klimatske adaptacije, naročito s obzirom na visok stepen oslanjanja na hidropotencijal. Mjerenje potrošnje vode je iznad 90 odsto, ali naplata računa je u prosjeku 72 procenta i gubitak vode je veliki. Kombinovane vodovodne i kanalizacione tarife su u prosjeku 0.67 € / m³ za domaćinstva i 1.87 € / m³ za industriju. Direktna apstrakcija vode je regulisana Zakonom iz 2008. o finansiranju upravljanja vodama (NN 65/08) i odluke (OG 29/09) i takse, za isporučenu i apstrakovanu vodu, se smatraju adekvatnim, iako primjena ostaje pod znakom pitanja.

Crna Gora je u septembru 2015. godine UNFCCC podnijela svoj namijenjeni nacionalno određeni doprinos (INDC) u skladu sa međunarodnim naporima da se izbjegnu klimatske promjene, koji obavezuje na smanjenje emisije gasova od 30 procenata do 2030. u odnosu na 1990. kao osnovnu godinu. Crna Gora je zemlja koja nije u Prilogu I Konvencije o klimatskim promjenama, osjetljiva je na klimatske promjene, sa neto emisijom gasova sa efektom staklene bašte po stanovniku od 7.25 tCO₂eq (2010). Na nacionalnom nivou, Nacionalna strategija za klimatske promjene i Strategija razvoja energetike Crne Gore su kičma politike koja će biti nosilac promjena do 2030. godine, sa fokusom na opšte poboljšanje energetske efikasnosti i industrijskih tehnologija, povećanje rasprostranjenosti obnovljivih izvora energije i modernizaciju energetskog sektora.

3 STRATEŠKA ORJENTACIJA

3.1 Strateški pravci

Zahvaljujući podsticajima koje pruža ulazak u EU, kao i reformskom zamahu crnogorske vlasti, Banka će raditi na jačanju konkurentnosti Crne Gore koristeći maksimalno komparativne prednosti zemlje, promovisaće zelenu tranziciju kroz veće korišćenje obnovljivih izvora energije i poboljšane energetske i resursne efikasnosti, i poboljšaće regionalnu integraciju Crne Gore kroz povećanje uvezanosti transporta i energije. U tom smislu, Banka će sprovoditi sljedeće strateške prioritete:

- **Prioritet 1: Povećati konkurentnost privatnog sektora, i kroz razvoj poljoprivrednih trgovinskih lanaca i povratnih veza u turizmu.** Kako Crna Gora teži članstvu u EU, ona treba da razvije otporniji, inovativniji privatni sektor koji će pomoći da se u pogledu produktivnosti ubrza približavanje zemlje onim zemljama koje su već u EU. Banka će na taj način nastojati da podrži lokalne kompanije u podsticanju inovacija i usvajanju najboljih operativnih vještina i menadžerskih praksi, uključujući usklađivanje komparativnih prednosti Crne Gore kroz, između ostalog, razvoj poljoprivrednih trgovinskih lanaca i promovisanje uvezanosti sa dominantnim turističkim sektorom kroz kombinaciju investicija i savjetodavnih usluga malom biznisu. Poboljšanje pristupa finansijama za MSP i nedovoljno opsluženi segmenti će ostati prioritet, kao i program Žene u biznisu (VIB). U tom cilju, Banka će nastaviti da pruža dugoročno finansiranje direktno i preko partnerskih finansijskih institucija (banaka, kao i lizing i faktoring kompanija) domaćim kompanijama u privatnom vlasništvu, kao i na bazi podjele rizika.
- **Prioritet 2: Poboljšati povezivanja i regionalne integracije kroz širenje prekograničnih saobraćajnih i energetskih veza.** Manjkava putna mreža i zastarjela željeznička infrastruktura, njihova neadekvatnost pogoršana planinskom topografijom Crne Gore, sprječavaju prekograničnu integraciju, što regionalni cilj poboljšanja veza

na Zapadnom Balkanu, čini posebno značajnim za Crnu Goru. Banka će, u saradnji sa Evropskom investicionom bankom (EIB), podržati ključne projekte u sektoru putne infrastrukture, posebno one koji služe za poboljšanje povezivanja zemlje sa ostatkom regiona, uključujući unapređenje glavnih unutrašnjih puteva koji se nadovezuju na prekogranične linkove. Da bi se povećala energetska povezanost, Banka će nastaviti da promoviše stvaranje regionalnog energetskog tržišta, usklađivanjem tekućih inicijativa, uključujući i rad Koordinirane aukcijske kancelarije (CAO) u Jugoistočnoj Evropi, koja je osnovana od strane regionalnih operatera prenosnog sistema uz podršku Energetske zajednice, Evropske komisije (EK) i EBRD. Pored toga, Banka će nastaviti da podržava razvoj novog visokonaponskog podvodnog električnog kabla, koji povezuje Italiju i Crnu Goru kao dio šireg Trans-Balkanskog koridora, kroz ulaganja u infrastrukturu za prenos visokonaponske struje do različitih tačaka konekcije.

- **Prioritet 3: Nastaviti podsticanje prelaska na zelenu ekonomiju, uključujući i održivi turizam.** Kako Crna Gora obilježava 25 godina od proglašenja sebe "ekološkom" državom, Banka će podržati pomak ka više ekološkoj i održivijoj ekonomiji kroz odabrane investicije u odlaganje industrijskog otpada, upravljanje vodenim resursima i ulaganjima u održivu energiju. Energetski intenzitet Crne Gore i dalje je visok i postoji potreba da se ostvari napredak u sprovođenju zakonskog okvira za podršku projektima održive energije, kao i smanjenja gubitaka u mreži i zavisno od političke volje, razvijanja efikasnih proizvodnih kapaciteta i obnovljivih izvora energije i promovisanja pametnih mreža. Osim toga podrška održivom turizmu, koji minimalizuje negativne socijalne i uticaje na životnu sredinu i generiše inkluzivnije ekonomske koristi za lokalno stanovništvo, je takođe od ključnog značaja u kontekstu Crne Gore, čija turistička industrija generiše njen glavni izvozni proizvod i, kao takva, predstavlja najpouzdanijeg pokretača ekonomskog rasta. Osavremenjivanje postojećih hotela kroz privatizaciju, rješavanjem pitanja sezonskog karaktera kroz promovisanje razvoja kongresnog turizma i objekata zdravstvenog turizma, i modernizacija prateće infrastructure, su oblasti potencijalnog angažovanja Banke.

Nova strategija predviđa kontinuitet postojećeg angažovanja Banke, a novi strateški pravci ne predstavljaju materijalno odstupanje od prioriteta prethodne Strategije. Više bi se reklo da oni impliciraju produbljivanje angažovanja i izoštravanje fokusa na osnovu naučenih lekcija. Investicije i aktivnosti na političkom dijalogu vezano za tri strateška prioriteta mogu se dodatno prilagoditi u kontekstu i) napretka reformi vezanih za EU koje pružaju bolji kontekst za proporcionalno povećanje ulaganja Banke; ii) obima suverenog fiskalnog prostora koji bi mogao kočiti EBRD investicije u javnom sektoru; III) pokretača potražnje u korporativnom sektoru, naročito napretka po pitanju privatizacija i NPL inicijative koji bi mogli da stvore dodatne mogućnosti za investiranje u okviru privatnog sektora. Nastavak saradnje sa EU, međunarodnim finansijskim institucijama i bilateralnim donatorima, posebno u okviru Investicionog okvira za Zapadni Balkan (WBIF) će biti od suštinskog značaja.

3.2 Ključni izazovi i aktivnosti Banke

Prioritet 1: Povećati konkurentnost privatnog sektora, i kroz razvoj poljoprivrednih trgovinskih lanaca i povratnih veza u turizmu

Tranzicioni izazovi

- **Razvojni model Crne Gore i dalje pretežno zasnovan na domaćoj potrošnji, potpomognut velikim prilivom SDI** (oko 16 procenata BDP-a u 2015). Zemlja je rangirana kao 82. od 140 zemalja u najnovijem Globalnom izvještaju o konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (2016-2017), sa značajnim izazovima koji su ostali u brojnim oblastima, uključujući: 1) veličinu tržišta, 2) poslovnu sofisticiranost, odnosno nedostatak dobro razvijenih poslovnih klastera, oslanjanje na neformalne veze više nego na profesionalno upravljanje, i 3) efikasnost tržišta rada i roba.
- **Nizak stepen dodate vrijednosti u proizvodnji i nedovoljno razgranat i raznovrstan izvoz** - Privreda se suočava sa problemom spoljne ekonomske neuravnoteženosti, koja se odražava u najvišem deficitu tekućeg računa u regionu Zapadnog Balkana, zbog zavisnosti crnogorske privrede od uvoza. Ova zemlja ima jednu od najnižih stopa u svijetu kada je u pitanju odnos između izvoza roba i BDP-a i nizak nivo pokrivenosti uvoza izvozom robe. To je uglavnom zbog niskog nivoa dodate vrijednosti u proizvodnji, niskog kvaliteta proizvoda i uske proizvodne baze.
- **Nepotpuna primjena međunarodnih standarda poslovanja** - I dok pristup EU nudi Crnoj Gori izvanrednu priliku da se poveže sa EU i drugim tržištima izvan njenih granica, njene firme i proizvodi nijesu konkurentni i često ne ispunjavaju potrebne regulatorne standarde. Od ključnog je značaja za Crnu Goru da ojača izvozne kapacitete i osigura bolju integraciju ekonomije u globalne lance proizvodnje i zajedničko tržište EU. Usklađivanje sa zahtjevima za uspostavljanjem međunarodnih standarda i poboljšanje kvaliteta proizvoda i usluga, umnogome doprinose ovom procesu.
- **Ograničen pristup finansijama za MSP** - U posljednjem kolu BEEPS-a, 36 odsto ispitanih preduzeća se opisuju kao kreditno ograničena. Ovo je ovako zbog: i) niskog kreditiranja od strane banaka zbog slabog ekonomskog okruženja, visokog nivoa neformalnosti i nedostatka institucionalnih kapaciteta na nivou malih i srednjih preduzeća, ii) i dalje visokog nivoa nekvalitetnih kredita i iii) visokih troškova finansijskog posredovanja. Rastući rizici u domaćim bankama i slabosti u finansijskoj regulativi i nadzoru takođe predstavljaju rizik za finansijsku stabilnost.
- **Nedovoljna poslovna i upravljačka ekspertiza preduzetnika** - Pored pristupa finansiranju, rast malih i srednjih preduzeća je često ograničen nedostatkom internih kapaciteta u mnogim malim preduzećima, kojima bi poboljšali svoj učinak. Mnoga MSP i dalje su u vlasništvu porodica i nedostaje im profesionalno iskustvo u upravljanju. Nedovoljne vještine u finansijskom upravljanju i računovodstvu i loše korporativno upravljanje, ali i nedostatak razumijevanja i znanja da se povećaju procesi i organizaciona efikasnost, da se poveća prodaja i izvoz i uvedu inovacije, su glavne prepreke za razvoj sektora. Naročito preduzeća na čijem se čelu nalaze žene i dalje se suočavaju sa značajnim preprekama za dalji rast svog poslovanja, i često se suočavaju sa teškoćama u pristupu finansijama i profesionalnim konsultantskim uslugama.
- **Sektor poljoprivrede** - koji je posebno važan pokretač ekonomske ekspanzije u zemlji s obzirom na njegov znatan udio u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti (8 odsto BDP-a i 8 procenata ukupne radne snage u 2015. godini) - ima veliki potencijal kao jedan od pokretača rasta u kratkom i srednjem roku. Takođe je daleko najveća aktivnost seoskog stanovništva, sa skoro 50.000 porodica koje svoje prihode obezbjeđuju potpuno ili djelimično od poljoprivrede (zbog relativno ravnopravnog vlasništva nad zemljištem). Međutim, taj sektor je prepun sistemskih i strukturnih izazova kojima se treba pozabaviti da bi se iskoristio sopstveni konkurentni potencijal

za rast (ERP 2016). Trenutno, poljoprivredu karakteriše (još uvijek) slaba ukupna produktivnost, prvenstveno zbog:

- Rasprostranjenosti malih i nedovoljno održivih životinjskih farmi u primarnoj poljoprivredi;
 - Ograničene dostupnosti finansiranja, što doprinosi upotrebi zastarjele tehnologije i niskim prinosima;
 - Nerazvijene tržišne infrastrukture, nedovoljne obučenosti i stručnosti poljoprivrednika;
 - Niskog nivoa vertikalne integracije primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije. Konsolidacija i integracija lanca vrijednosti su potrebni da bi se povećali standardi produktivnosti i kvaliteta potrebni za poboljšanje lokalnih lanaca snabdijevanja, pomogla zamjena uvezenih proizvoda i osvojila nova izvozna tržišta.
 - Diferencijacija proizvoda i usklađenost sa višim standardima, uključujući zahtjeve EU, takođe je prepoznato kao preduslov za proširenje izvoznih tržišnih mogućnosti i povećanje ekonomske dobiti u sektoru.
- **Postoji slaba karika (i nedostatak integrisanog pristupa) između turizma i agrobiznisa.** Bolje obezbjeđivanje poljoprivrednih proizvoda sa lokalnog nivoa moglo bi učiniti da turizmom vođen rast bude bolje usidren u domaću ekonomsku bazu, a mogao bi ga učiniti inkluzivnim. Razvijanjem nerazvijenih veza, između sektora turizma i lokalnih proizvođača hrane, koje će generisati prihode moglo bi samim tim: i) generisati radna mjesta i rast lokalnih dobavljača i MMSP vezanih za turističku industriju; ii) podstaći ih da poboljšaju kapacitete i podignu standarde, doprinoseći na taj način povećanju ukupne konkurentnosti, kao i iii) produžiti turističku sezonu i dati ekonomski podsticaj siromašnijim sjevernim i centralnim djelovima zemlje.
 - **Napori u pravcu privatizacije su u zastoju-** Iako je većina društvenih preduzeća prodata, mali napredak je u prethodnom periodu napravljen i određena ključna preduzeća su i dalje u rukama države. Plan privatizacije iz 2016. godine, predviđa privatizaciju nacionalne avio-kompanije Montenegro Airlines, operatera železničkog transporta Montecargo, Instituta za crnu metalurgiju i duvanske kompanije Novi duvanski kombinat. Ključna turistička preduzeća su i dalje u državnim rukama. Plan privatizacije predviđa nastavak implementacije raspisanog tendera za Institut Igalo. Tenderi za privatizaciju Marine Bar, kao i Hotelske grupe Budvanska rivijera i Hotelske grupe Ulcinjska rivijera će biti pripremljeni i realizovani. Plan takođe predviđa javno-privatna partnerstava u sektoru turizma, uključujući ostrvo Lastavica sa tvrđavom "Mamula" (na ulazu u Bokokotorski zaliv), Adu Bojanu u Ulcinju i mnoga druga širom zemlje.

Operativni fokus

- Banka će nastojati da podrži investicije koje poboljšavaju veze između malih i srednjih preduzeća u sektoru agrobiznisa i agregatora, prerađivača hrane i trgovaca, kroz usvajanje najboljih međunarodnih praksi u upravljanju lancima snabdijevanja i logistikom. U tom cilju, Banka će istražiti mogućnosti za pružanje podrške crnogorskim vlastima u korišćenju fondova Instrumenta za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj (IPARD), opredijeljenih za period 2014-2020. Pored toga, Banka će tražiti mogućnosti da podrži razvoj lokalnih lanaca proizvođača i snabdjevača kao i dodatnih usluga koje su u vezi u sektorom turizma.

- Banka će obezbijediti svojim partnerskim lokalnim bankama i mikrofinansijskim institucijama srednjoročne i dugoročne kreditne linije za podršku MMSP, finansiranje stambene izgradnje, turističke i agrobiznis projeke. S obzirom na visoku likvidnost banaka i preovlađujuću averziju prema riziku, Banka će apostrofirati ciljne okvire, prije svega program Žene u biznisu, kao i instrumente za podjelu rizika, kao što su mehanizmi prvog gubitka i / ili šema kreditnih garancija koje se baziraju na projektnom nivou. Direktno finansiranje kao dio Direktnog finansijskog okvira (DFF) i Fond za proširenje preduzeća (ENEF) će i dalje nastaviti da budu dostupni.
- U okviru Bančine Inicijative za mala preduzeća, EBRD će upotpuniti investicije savjetovanjima za mala i srednja preduzeća u oblastima kao što su strateško planiranje, prodaja, promocija izvoza, upravljanje kvalitetom, usvajanje novih tehnologija i efikasnosti resursa sa ciljem da pomogne kompanijama da poboljšaju svoju produktivnost i konkurentsku poziciju i da napreduju. Banka će promovisati standarde pažljivog finansijskog i korporativnog upravljanja, da pomogne malim preduzećima da imaju bolji pristup finansijama i da postanu atraktivniji za investitore.
- Banka će istražiti načine za doprinos rješavanju jaza koji postoji zbog nedostatka i neusklađenosti vještina, tako što će se angažovati u inicijativama za bliže povezivanje post sekundarnog i tercijarnog stručnog/višeg obrazovnog sistema sa potrebama privatnog sektora, pritom se usklađujući sa Svjetskom bankom i drugim međunarodnim finansijskim institucijama, kao i Evropskom fondacijom za obuku (ETF), za potencijalni zajednički angažman na kreiranju politika na terenu.
- Banka će pomoći jačanje motivacije za rad za ugrožene grupe, kroz promovisanje formalizacije neformalnih radnih mjesta i poboljšanje usluga pomoći za osobe koje traže posao, kao i kroz sprovođenje radnih standarda i ujednačavanje uslova između lokalnih i radnika-migranata, i usklađivanje sa grupacijom Svjetske banke i drugim međunarodnim finansijskim institucijama na terenu. U tom smislu, Banka takođe sprovodi studiju za procjenu razvoja socijalnog preduzetništva u zemljama Zapadnog Balkana, uključujući i Crnu Goru, sa ciljem da se istraži kako može da se podrži ekosistem socijalnih preduzeća kao sredstvo za promovisanje ekonomskog i socijalnog uključivanja ugroženih grupa.
- Banka će ostati pozorna na profitabilne mogućnosti da podrži privatizaciju društvenih preduzeća u sektoru turizma kada se one pojave.

Dijalog o politici

- Kao članica Savjeta stranih investitora (FIC), Banka će nastaviti da aktivno učestvuje u poboljšanju investicione klime u zemlji u usklađivanju sa mjerama vlade koje su predviđene u ERP, i da promoviše mogućnosti za razvoj biznisa stranim investitorima.
- Na bazi iskrenog interesovanja od strane provjerenih potencijalnih investitora, Banka će im pomoći da se pozabave uskim grlima u regulativama, tokom sticanja njihovih NPL portfolija. Banka će takođe razmotriti načine za podršku vlastima, na bazi njihovog zalaganja, u ispravljanju slabosti u restrukturiranju i sprovođenju procedura vezanih za NPL-ove.
- Banka može uzeti u obzir da obezbijedi dodatna sredstva podrške Agenciji za osiguranje depozita u Crnoj Gori, u kom slučaju Banka može pomoći dalji razvoj Agencije i obezbijediti tehničku podršku i politički dijalog za Agenciju. Ova podrška može da podrazumijeva izgradnju kapaciteta, uspostavljanje jednog fonda za rezolucije, usklađivanje važećih propisa sa EU Direktivom za oporavak banke i rezolucije (BRRD) i modernizaciju i jačanje Agencije.

- Banka će podstaći i olakšati dijalog između proizvođača, prerađivača, trgovaca, industrijskih udruženja, vlade i drugih relevantnih aktera da podrže integraciju u sektoru agrobiznisa. Ovo se može postići kroz rad sa agrobiznisima na poboljšanju standarda kvaliteta i održivosti životne sredine u svom djelovanju i duž svog snabdjevačkog lanca. Podrška manjim igračima posebno u oblasti poljoprivrede i turizma da sprovedu više standarde, može da obuhvati izgradnju kapaciteta i obuku, savjetovanja o biznisu, razvoj ugovorene poljoprivredne proizvodnje.
- Banka će podstaći transparentu privatizaciju i rješavanje neriješenih pitanja vezano za postojeću imovinu. Restrukturiranje preduzeća javnog sektora i davanje koncesija za učešće privatnog sektora u infrastrukturi i turizmu, će pomoći da se unaprijedi proces pristupanja EU.

Prioritet 1: Povećati konkurentnost privatnog sektora, uključujući usklađivanje agribiznis trgovinskih lanaca i povratnih veza u turizmu.

	IZAZOVI	CILJEVI	AKTIVNOSTI	INDIKATORI PRAĆENJA
1.1	Konkurentnost je otežana zbog nedostatka vještina i ograničenih unutrašnjih kapaciteta, kao i komplikovanog poslovnog okruženja i birokratije.	Povećati operativnu efikasnost, produktivnost i intenzivirati konkurenciju, uključujući i kroz usvajanje dobrih praksi i know-how	- Direktno finansiranje i kreditiranje preko partnerskih banaka, uključujući i podjelu rizika, kako bi se podržala operativna efikasnost i inovacije MSP. - Akcijski kapital i proizvodi zaduženja u svrhu podrške privatnih kompanija i know-how i transfer tehnologija, uključujući prerađivačku industriju i turizam. - Savjeti za mala preduzeća fokusirani na poboljšanje operativnih standarda i standarda upravljanja i finansijsko izvještavanje, korporativno upravljanje (uključujući jednake mogućnosti na radnom mjestu i transparentnost) i u okviru pilot programa ASB "Blue Ribbon" za podršku malim i srednjim preduzećima sa visokim potencijalom rasta. - Dijalog za poboljšanje investicione klime.	- Broj / količina zaostalih kredita partnerskih finansijskih institucija uklj. u identifikovana ciljna područja (žene preduzetnice, agro). (Polazna osnova – određena prilikom odobrenja projekta) - Broj klijenata podržanih kroz Savjet za mala preduzeća (ASB) sa povećanim prometom / produktivnošću / brojem zaposlenih (Polazna osnova - određena pri odobrenju projekta)
1.2	Agrobiznis sektor se suočava sa povećanim pritiskom konkurencije iz uvoza i trgovinskim lancima i mora da se pridržava proizvodnih, zdravstvenih i sigurnosnih standarda EU, i poboljšava efikasnost i produktivnost kroz bolju opremu i poslovne prakse, kao i jačanje veza sa pretežno primorskim turizmom.	Poboljšati veze između malih i srednjih preduzeća u sektoru agrobiznisa i udruženja, prerađivača i trgovaca, kao i sa turističkim sektorom, kroz usvajanje najboljih međunarodnih praksi u upravljanju lancima snabdevanja i logistike	- Investicije i politički dijalog na poboljšanju veza između malih i srednjih preduzeća u sektoru agrobiznisa i prerađivača hrane, trgovaca i tržišta (npr logistike, skladišnih kapaciteta, opreme), uključujući i jačanje veza između lokalnih proizvođača i sektora turizma. - Savjeti za mala preduzeća kao pred-i post-investicionu podršku, kako bi se poboljšala konkurentnost agrobiznisa podizanjem standarda kvaliteta i bezbjednosti hrane.	- Broj klijenata podržan kroz Savjet za mala preduzeća sa poboljšanim kvalitetom hrane i bezbjednosnim standardima (polazna osnova - N / D) - Poboljšana agrobiznis infrastruktura (npr logistika, skladištenje) (kvalitativni obračun) (Polazna osnova - N / D)
Indikator uticaja: Izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma o globalnoj konkurentnosti 2016-2017 (Polazna osnova: 82. od 138. zemalja)				

Prioritet 2: Poboljšanje povezivanja i regionalne integracije širenjem prekograničnih saobraćajnih i energetske veza

Tranzicioni izazovi

- **Loš kvalitet ukupne saobraćajne infrastrukture sprečava razvoj poslovanja i smanjuje međunarodnu konkurentnost Crne Gore.** Prema indeksu globalne konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma, Crna Gora je rangirana 95. u odnosu na prosjek EU 40. u oblasti saobraćajne infrastrukture. Analiza podindeksa ukazuje na to da je Crna Gora nisko rangirana usljed lošeg kvaliteta puteva i niske dostupnosti mjesta u vazduhoplovima. Kao dio agende EU, odnosno "Berlinskog procesa", regionalna povezanost je jedan od prioriteta za Vladu Crne Gore. Važni infrastrukturni projekti koje je Crna Gora predstavila u najnovijem programu ekonomskih reformi uključuju i autoput Bar-Boljare, Jadransko-jonski koridor, modernizaciju i izgradnju pruga ka Srbiji i Albaniji, povezivanje elektroenergetskih sistema Crne Gore sa Italijom i jačanje postojećih veza sa susjednim zemljama, poboljšanje opštinske i seoske infrastrukture. Pored ovih projekata, Nacionalna investiciona komisija usvojila je u decembru 2015. godine jedinstveni spisak prioriteta infrastrukturnih projekata koji sadrži 64. projekta koji će se realizovati u periodu 2016-2025.
- **Potrebni su poboljšanje i harmonizacija saobraćajnih politika i tehničkih standarda Crne Gore i drugih zemalja u regionu Zapadnog Balkana.** Ovo je od ključnog značaja za realizaciju prekograničnih investicija u regionalnu transportnu infrastrukturu i proširenje Trans-evropske mreže na Zapadni Balkan.
 - Institucionalni kapacitet za projektovanje, odabir, nabavku i implementaciju infrastrukturnih projekata je slab (što se vidi i po indikatorima tranzicije EBRD i Svjetskim indikatorima upravljanja Svjetske banke). Pored toga, nedostatak upravljanja ključnim rizicima koji su prisutni u transportnim projektima je dodatna slabost. Na primjer, finansiranje prve deonice ključnog autoputa je dogovoreno u američkim dolarima bez odgovarajućih hedžing instrumenata.
 - Učešće privatnog sektora u izgradnji nove saobraćajne infrastrukture je ograničen. Ključni tranzicioni izazovi u sektoru infrastrukture uključuju pospešivanje / otvaranje prema konkurenciji, komercijalizaciju i poboljšanje u ugovornim aranžmanima za jačanje dugoročne održivosti, kao i potrebu da se poboljša otpornost na klimatske rizike.
 - Loš kvalitet puteva utiče na razvoj poslovanja i konkurentnost zemlje.
- **Potrebna je promocija stvaranja regionalnog energetskeg tržišta kroz dalje jačanje veza između zemalja.** Nedovoljna povezanost energetskeg sistema Crne Gore sa energetskeg sistemima zemalja iz regiona i EU ima negativan uticaj na bezbjednost u snabdijevanju kupaca u Crnoj Gori i potencijal za izvoz raspoloživog viška električne energije. To je jedan od razloga zašto se raspoloživi energetskeg resursi Crne Gore ne mogu dovoljno eksploatisati u komercijalne uslove i doprinijeti više ekonomskom razvoju zemlje. U ovom segmentu fizičke infrastrukture, zemlja se susreće i sa nekim drugim izazovima, kao što su niska efikasnost i nedovoljno ulaganje u postojeće energetske kapacitete, gubicima u distribuciji električne energije i visokim intenzitetom energije, kao i klimatskim rizicima (npr u odnosu na proizvodnju hidro energije).
 - Ključni izazov je razvoj infrastrukture prenosne mreže kako bi se omogućilo povećanje prekogranične trgovine, smanjenje gubitaka i poboljšana uloga

operatora iz privatnog sektora u sistemu električne energije, koja je još uvijek uglavnom u državnim rukama.

- Drugi preostali izazovi u elektroenergetskom sektoru obuhvataju izgradnju interkonektora, kompletiranje razdvajanja EPCG, poboljšanje efikasne nezavisnost i institucionalnih kapaciteta regulatora, i završetak usklađivanja zakonodavstva sa direktivama EU o aspektima integracija.
- **Regionalne integracije su otežane teškoćama u trgovini preko granice** poput necarinskih trgovinskih barijera - čije uklanjanje će biti uključeno u uslovima EU IPA grantova sufinansiranja - i potrebe za rešavanjem u cilju podsticanja većih tokova trgovine preko granica preko novoizgrađene saobraćajne infrastrukture. Promovisanje zajedničke carinske kontrole, što će smanjiti carinske provjere sa dvije na jednu, pomogli bi borbu protiv carinske korupcije i smanjili vrijeme putovanja i troškove.

Operativni fokus

S obzirom na ograničen fiskalni prostor i kapacitet Crne Gore za davanje državnih garancija i dodatno zaduživanje, Banka će naglasak staviti na promovisanje komercijalnih rješenja i učešće privatnog sektora u najvećoj mogućoj mjeri, i razmotriće projekte sa državnim garancijama za javnu infrastrukturu koja ostvaruje dohodak (npr, luke i aerodromi). Banka će tako nastojati da:

- Nastaviti da razvija projekat za finansiranje izgradnje nove zgrade terminala i manevarskih površina na aerodromu Tivat, koji će služiti za promociju turizma tako što će obalu zemlje učiniti više dostupnom. U tom cilju, Banka je već obezbedila tehničku podršku za idejno rešenje i razmatra pružanje podrške u nabavkama za tender.
- Nastaviti da podržava razvoj energetskog povezivanja sa Italijom kroz ulaganje u infrastrukturu prenosa električne energije visokog napona ka različitim tačkama priključenja na novi podmorski kabal između Crne Gore i Italije (u izgradnji).
- Kako Crna Gora privodi kraju master plan za gas, u koordinaciji sa WBIF, dodatno podržati pripremu predloženog 5 bcm jonsko Jadranskog gasovoda (IAP) koji će omogućiti gasifikaciju Crne Gore moguće povezivanjem postojećeg sistema prenosa Croatia gasa i Krk LNG terminala preko BiH (off-shore), Crne Gore i Albanije do projekta Trans-Adriatic Sistema gasovoda (TAP). U zavisnosti od napretka projekta, Banka će obezbediti finansiranje za razvoj gasovoda.
- Nastaviti da podržava prekograničnu trgovinu preko svog programa za olakšavanje trgovine, kao i kroz Business savjetzovanja za mala preduzeća na spremnost za izvoz. Kroz svoju inicijativu Savjeti za mala preduzeća, Banka će podržati promociju trgovine kako bi se olakšalo povezivanje sa tržištem EU.

U sektoru puteva, će nastojati da promoviše takva komercijalna rješenja poput PPP, a u željezničkom sektoru Banka će razmotriti ograničeno učešće u projektima sa državnom garancijom za podršku regionalnog programa povezivanja Zapadnog Balkana, od kojih je Crna Gora ključni gradivni blok, kako bi:

- U tijesnoj saradnji sa EIB, tražiti da nastavi sa finansiranjem poboljšanja glavnih saobraćajnica i zaobilaznica u Crnoj Gori, naročito onih koji se nadovezuju na magistralne prekogranične koridore, i razmotriće mogućnost podrške unapređenju veza između Crne Gore i Bosne i Hercegovine (EU je već finansirala studiju izvodljivosti

projekta), kao dio programa obnove glavnih puteva zemlje 2017-19. Banka će takođe razmotriti podršku razvoju dodatnih dionica autoputa ka Srbiji, koja će biti uslovljena daljom procijenom raspoloživih opcija za uključivanje Banke.

- Razmotriti podršku modernizaciji i izgradnji železničkih veza sa Srbijom i Albanijom, što je ključni prioritet za vladu.

Politički Dijalog

- U saradnji sa drugim međunarodnim finansijskim institucijama, Banka će raditi sa vladom na prioritetnim infrastrukturnim projektima koji su od vitalnog značaja za regionalne integracije, u isto vrijeme obezbjeđujući efikasnu raspodjelu fiskalnog prostora i resursa posvećenih realizaciji ovakvih projekata.
- Banka će raditi sa drugim akterima kako bi podržala jačanje mekih mjera koje bi trebalo da olakšaju kretanje vozila i robe preko novoizgrađene saobraćajne infrastrukture, kao što su poboljšana bezbjednost na putevima, srednjoročno planiranje održavanja i primjena inteligentnih transportnih sistema preko osnovne mreže .
- Banka će obezbjediti podršku za razvoj nove Strategije saobraćaja Crne Gore
- Banka će iskoristiti svoju regionalnu prisutnost i nastaviti da promoviše aktivnosti regionalne koordinisane Kancelarije za aukcije u razvoju regionalnog tržišta električne energije, u isto vrijeme uključujući i mjere za integraciju energetskeg tržišta u regionu u finansiranju projekata energetske povezanosti.

Prioritet 2: Poboljšanje povezivanja i regionalne integracije širenjem prekograničnih saobraćajnih i energetskih veza.

	IZAZOVI	CILJEVI	AKTIVNOSTI	INDIKATORI PRAĆENJA
2.1	Kritična regionalna prekogranične infrastruktura saobraćaja za ekonomiju male veličine ostaje nedovoljno razvijena.	Promoviranje integracija i reformi sektora kroz podršku razvoju ključne regionalne transportne infrastrukture	- Finansiranje za projekte i inicijative koje jačaju povezanost regionalnih puteva i železničkih linija (npr Jonsko-jadranske rute). - Kreditni u svrhu podrške rehabilitaciji i nadogradnji nacionalne putne infrastrukture. - Kreditno finansiranje nove zgrade terminala i manevarskih površina na aerodromu Tivat. - Tehnička saradnja vladinim institucijama za pravilno određivanje prioriteta za investicije, jačanje kapaciteta nabavke i bezbjednosti na putevima. - Podrška unapređenju mekih mjera da bi se olakšalo kretanje vozila i robe preko novoizgrađene saobraćajne infrastrukture.	- Ciljano povezivanje infrastrukturnom mrežom (regionalni saobraćaj) proširenje mjereno neto povećanjem protoka (Polazna osnova - N / D) - Institucionalna / regulatorna / pravna poboljšanja u cilju olakšavanja kretanja robe i vozila. (Kvantitativni, kvalitativni obračun - Polazna osnova - N / D)
2.2	Potreba za daljim integracijama energetskog sektora na širem regionalnom tržištu.	Ojačati regionalnu integraciju energetskog tržišta kroz prekogranične energetske veze i gasovod	- Banka će podržati dalji razvoj planiranih regionalnih međusobnih veza koje su sastavni dio koridora električne energije Trans-Balkan. - Banka će nastaviti da podržava pripremu predloženog 5 bcm jonsko Jadranskog gasovoda (IAP) i zavisno od napretka projekta obezbijediti finansiranje za razvoj gasovoda.	Ciljano povezivanje infrastrukturnom mrežom (prekogranična energija) proširenje mjereno neto povećanjem propusnosti (Kvantitativni, kvalitativni obračun - Polazna osnova - N / D)
2.3	Teškoće u trgovini preko granice i dalje, uz potrebu ohrabrivanja ulaganja širom regiona.	Podrška trgovinskim i investicionim tokovima u širem regionu	- Kreditne linije za finansiranje trgovine - Savjeti za mala preduzeća u povećanju izvoznih mogućnosti malih preduzeća.	- Finansiranje trgovine obim poslovanja (kreditni i garancije) partnerskih finansijskih institucija) (Polazna osnova - određena prilikom odobrenja kredita) - Broj klijenata podržanih kroz Savjet za mala preduzeća sa povećanjem izvoza (Polazna osnova - 0)
Indikator uticaja: Δ mjesto Crne Gore na listi Svjetske banke o prekograničnoj trgovini (Osnova 2016: 43). Izvor: Doing Business 2016 (World Bank Group)				

Prioritet 3: Nastavak podsticanja prelaska na zelenu ekonomiju, uključujući i održivi turizam

Tranzicioni izazovi

- **Stanje opšte infrastrukture zaštite životne sredine, a posebno komunalne infrastrukture, je često prepreka za održivi razvoj turizma.** Crna Gora je u obavezi da obrati posebnu pažnju na pojačanu održivost životne sredine, što je od suštinskog značaja za privlačenje i zadržavanje održivog turizma i druge privatne investicije.
 - Problemi u oblasti komunalne infrastrukture obuhvataju njenu istrošenost, visoke troškove kapitalnih investicija, neadekvatno planiranje i finansijske resurse koji, iako ograničeni, se troše za neadekvatne investicije. Jedinice lokalne samouprave i komunalna preduzeća imaju važnu ulogu u ovom procesu s obzirom da oni učestvuju u realizaciji najvažnijih infrastrukturnih projekata, koji se odnose na postupanje sa otpadnim vodama, vodosnabdijevanje, opštinski, sanitarni i drugi otpad.
 - Izazovi su posebno veliki u sektoru vode i otpadnih voda, uključujući potrebu da se(i) razvija strategija za vodu i planovi za rječna korita; (ii) unapređuje koordinacija institucija; (iii) smanjuje gubitak vode; (iv) poboljša praćenje i sprovođenje korišćenja vode, ispuštanja i tarife. Na primjer, iako je mjerenje iznad 90 odsto, naplata je u prosjeku samo 72 procenta a gubitak vode je visok. Vodne naknade su adekvatne, ali naplata je pod znakom pitanja. Tarife kanalizacije su kombinovane sa tarifama za snabdevanje vodom. Naknade za ispuštanje otpadnih voda su prema zapremini, ali se razlikuju prema industriji kako bi se odredila adekvatna nadoknada prema sadržaju zagađenja. Monitoring je nepotpun a infrastruktura za tretman otpadnih voda je u povoju.
 - Iako industrijska proizvodnja stagnira, industrijski otpad je u stalnom porastu i predstavlja opasnost za okolinu, kao postojeće lokacije za odlaganje industrijskog otpada koji sadrži olovo i druge teške metale predstavljaju rizik po javno zdravlje okolnih zajednica, posebno okoline Skadarskog jezera, gdje se nalaze KAP fabrika aluminijuma. Neke od zagađenih lokacija se nalaze u blizini najvrijednijih prirodnih resursa zemlje, uključujući i nacionalne parkove, turističke centre i UNESCO lokalitete.
 - **Građevinski standardi**, uključujući energetske efikasnost i održivost ostaju ključni izazov u održivom turizmu.
 - Treba uzeti u obzir uticaje **klimatskih promjena** koje utiču na razvoj turizma. Tu je i dalje ograničen osvrt na klimatske promjene prilikom pripreme politika vezanih za turizam i razvojne planove, koji kao i ograničena procjena uticaja klime na ranjivost primorskih i planinskih područja koja su osnovne turističke destinacije
- Crnogorska ekonomija ima **visok energetske intenzitet**, mjereno kroz iskorišćenje energije po jedinici BDP-a. To je uglavnom usljed značajne potrošnje električne energije u industrijskom sektoru (proizvodnja aluminijuma čini značajan udio u industrijskoj energetskoj upotrebi), ali i usljed neefikasne upotrebe energije među domaćinstvima i javnim objektima, koji je, između ostalih faktora, potpomognut niskim cijenama električne energije. Uprkos relativno niskim cijenama el. energije, izdaci za utrošenu el. energiju po domaćinstvu u Crnoj Gori se procjenjuju na 15 procenata prosječnog prihoda domaćinstva, što je na najvišem nivou u regionu Zapadnog Balkana. Potrebna su poboljšanja u **energetskom sektoru**, kako bi se

poboljšala efikasnost i otpornost energetskeg sistema i povećao udio obnovljivih izvora u ukupnoj proizvodnji el. energije. Smanjenje energetskeg intenziteta i povećanje energije iz obnovljivih izvora energije su od suštinskog značaja za omogućavanje održivog rasta i smanjenje javnih rashoda. Glavni izazovi za tranziciju zemlje ka zelenoj ekonomiji uključuju:

- **Napredovanje na sprovođenju zakonskih okvira za podršku projektima energetske efikasnosti;**
- **Jačanje institucionalnih kapaciteta u svrhu podrške povećanja proizvodnje iz obnovljivih izvora energije.** Feed-in tarife i podzakonski akti za promociju obnovljivih izvora energije su uvedene tokom 2012. godine, ali njihova praktična primjena ostaje izazov zbog ograničenih administrativnih kapaciteta. Eksploatacija velikog potencijala malih hidroelektrana Crne Gore je zadržan zbog izdavanja dozvola i pitanja planiranja, iako je postignut napredak u donošenju neophodnih podzakonskih akata. Sadašnji okvir takođe ograničava razvoj solarnih elektrana velikih razmjera.
- **Akcija javnog sektora na poboljšanju energetske efikasnosti takođe služi da se poveća svijest o energetskeg efikasnosti među lokalnim stanovništvom i pokažu prednosti uštede energije.** Tarife koje se odražavaju na troškove se primjenjuju, ali troškovi zaštite životne sredine nisu uključeni u cijenu el. energije. Vlada je usvojila Strategiju razvoja energetike Crne Gore do 2025. godine i treći Akcioni plan za energetskeg efikasnost za 2016-2018. međutim, konkretni programi i instrumenti za implementaciju i promovisanje energetske efikasnosti tek treba da se uspostave.

Operativni fokus

- Banka će selektivno razmotriti mogućnosti da podrži projekte koji promovišu efikasnost resursa i ekološki održive prakse u turizmu, uključujući i razvoj turističkih lokaliteta niske gustine i visokog kvaliteta. Ulaganja u kvalitativnu rekonstrukciju postojećih hotela i marina biće razmotreni.
- Zavisno od vladinih mogućnosti da obezbjedi državne garancije, Banka će nastojati da podrži efikasnost investicija u opštinske vode, otpad i materijal, posebno u turističkim područjima. Banka će pokušati da to uradi kroz rad sa Regionalnim vodovodom i lokalnim partnerskim bankama. Konsultanti Banke će razviti plan za procjenu i reorganizaciju i novu institucionalnu postavku u sektoru voda na Crnogorskom primorju.
- Ukoliko vlast pokaže posvećenost, Banka će pomoći Ministarstvu ekonomije u ažuriranju mehanizama podrške, osim feed-in tarifa, kada se razmatraju nove investicije u projekti obnovljivih izvora energije - naročito hidro i vjetar i sunce - preko direktnog kreditiranja ili namjenskih kreditnih linija sa lokalnim finansijskim institucijama. Izvršenje ovih projekata će zahtijevati implementaciju najboljih tržišnih praksi i standarda zaštite životne sredine i socijalnim standardima, i ohrabriće Crnu Goru da uskladi svoje zakonodavstvo obnovljivih izvora energije sa zahtjevima EU.
- Banka će podržati obnovu i poboljšanje imovine u energetskeg sektoru sa ciljem da se poveća efikasnost energije i resursa za rješavanje klimatskih otpornosti postojećih proizvodnih kapaciteta i smanjenje gubitaka u distribuciji električne energije i prenosnoj mreži.
- Banka će podstaći investicije u dodatno jačanje i proširenje mreže u kombinaciji sa alatima Smart mreže koji bi trebalo da privuku dodatne privatne investicije u RES i stimulišu dodatnu prekograničnu trgovinu zelenom energijom.
- Banka će podržati investicije u zelenu ekonomiju u privatnom sektoru ili prilikom angažovanja kompanija iz javnog sektora u okviru svojih direktnih kreditnih poslova

kao i kreditiranje preko partnerskih banaka, a istovremeno kroz obezbeđivanje pristupa savjetima MSP podržati uvođenje standarda energetske efikasnosti kroz Advice for small business (Podršku malim preduzećima).

- Banka će istražiti mogućnosti da rasporedi finansijske proizvode za podršku investicijama pri izgradnji energetske efikasne objekata. Podrška stambenom sektoru će biti kroz novi finansijski instrument Green Economy Financing Facility (GEFF) koji pruža kreditne linije prema partnerskim bankama za dalje kreditiranje stambene energetske efikasnosti i obnovljive energije u zemljama Zapadnog Balkana. Istovremeno Banka će istražiti javne i privatne kanale za rješavanje energetske efikasnosti u javnim zgradama i infrastrukturi.
- Banka će podržati projekte podrške efikasnosti resursa u opštinskim mrežama daljinskog grijanja sa posebnim osvrtom na korišćenje biomase.

Politički Dijalog

- Banka će nastaviti da pruža podršku za prenošenje direktiva EU koje se odnose na energetske efikasnost, naročito za otključavanje investicija u građevinskom sektoru.
- Banka će nastaviti da podržava dalju izgradnju institucionalnih kapaciteta, provođenje zakona i propisa koji su prijateljski prema investitorima (investor-friendly) i razvoj nacionalnog OIE plana u skladu sa EU direktivama za obnovljive izvore energije.
- Banka će podržati vlasti u Crnoj Gori u ažuriranju programa podrške za obnovljive izvore energije, tako da su u skladu sa aktuelnim praksama EU - posebno, veća konkurencija u određivanju i dodeli podrške projektima i većoj integraciji u tržište električne energije.
- Banka će nastaviti redovan dijalog sa vlastima da osigura da njene operacije u ugostiteljsko-turističkom sektoru budu održive, efikasne sa resursima, elastične na klimatske promjene, ekološki odgovorne i u skladu sa dugoročnim turističkim strategijama zemlje, oslanjajući se na EU IPA II sredstva za zaštitu životne sredine i klimatske akcije i transport (koji predviđa 80 odsto od dodijeljenih sredstava u ovom sektoru kako bi bile relevantne za klimatske promjene).

Prioritet 3: Nastavak podsticanja prelaska na zelenu ekonomiju, uključujući i održivi turizam.

	IZAZOVI	CILJEVI	AKTIVNOSTI	INDIKATORI PRAĆENJA
3.1	Intenzitet energije i resursa u Crnoj Gori je i dalje visok i postoje značajni izazovi u opštiskoj infrastrukturi, čije stanje je često prepreka za održivi razvoj turizma.	Podrška implementaciji institucionalnog okvira, finansijskih programa i investicija koje promovišu efikasnosti energije i resursa, sa posebnim naglaskom na sektor turizma	▪ Finansiranje GET investicija, direktno ili indirektno preko finansijskih posrednika. ▪ Investicije koje podržavaju efikasnost opštinskih voda, otpada i materijala, posebno u turističkim područjima. ▪ Direktna sredstva za investicije u sektoru turizma, prije svega usmjerena na modernizaciju postojećih sredstava i održivog turizma. ▪ Dijalog sa vlastima kako bi se osiguralo da su sektori ugostiteljstva i turizma održivi, ekološki odgovorni i u skladu sa dugoročnom strategijom turizma u zemlji.	▪ Smanjenje emisije CO₂ u vezi sa radom Banke, u tCO₂e / god (Polazna osnova - 0) ▪ Broj / obim odobrenih kredita preko partnerskih finansijskih institucija u okviru energetske/resursne efikasnostefikasnosti (npr GEFF) (Polazna osnova - određena priikom odobrenja projekta)
3.2	Implementacija unapređenja pravnog okvira za podršku projektima održive energije sa novim proizvodnim kapacitetima ostaje izazov zbog ograničenog administrativnog kapaciteta.	Diverzifikacija Crnogorskog energetskog miksa kroz povećanje udjela obnovljivih izvora, pod uslovom da postoji politička volja.	▪ Finansiranje RES ulaganja kroz Direct Financing Facility (DFF) ili namjenske kreditne linije sa lokalnim finansijskim institucijama i podrška jačanju i širenju mreže, u kombinaciji sa Smart Grid alatima (posebno u turističkim područjima) kako bi mogle prihvatiti dodatne RES investicije, uz nastavak podrške, na selektivnoj osnovi, sprovođenju i ažuriranju politike i regulatornog okvira za obnovljive izvore energije.	▪ Instalirani kapaciteti obnovljive energije uz podršku banke (u MW) (Polazna osnova - 0)
Indikator uticaja: Δ Energetski intenzitet Crne Gore (Polazna osnova: 0.11 TPES / BDP PPP (toe/hiljada 2010 USD) Izvor: IEA 2014				

3.3 Potencijalni rizici u implementaciji Strategije

Predložena strategija za Crnu Goru je ambiciozna, jer je usklađena sa veoma ambicioznim programom reformi Vlade Crne Gore sa visoko ocijenjenim ukupnim rizikom za implementaciju Strategije Države. Izgledi za postepeni operativni odgovor u razvoju infrastrukture, kreditiranju privatnog sektora i privatizacijama zavise od reformi i napretka u kapacitetima administracije za realizaciju projekta, vladinog programa privatizacije preostalih društvenih preduzeća, korišćenja fiskalnog prostora i rješenja NPL problema.

Sposobnost banke za realizaciju svoje strategije u Crnoj Gori će biti pod uticajem brojnih faktora izvan kontrole Banke, uključujući i dostupnosti donacija i donatorskih sredstava. Gdje je to moguće, Banka će pokušati da ublaži ove rizike kroz aktivan i održiv angažman sa klijentima, vlastima i drugim zainteresovanim stranama.

- **Ograničen državni fiskalni prostor vezan za sposobnost zemlje da se vrati na održivi makrofiskalni put je glavni rizik za implementaciju predložene strategije.** Javni dug je visok i iznosi 65 odsto od procijenjenog BDP-a 2016. godine, što je iznad srednje vrijednosti za slično rangirane zemlje. Predloženi prioriteti će vjerovatno povećati izloženost, posebno fokus na međunarodni saobraćaj, za koji projekti često imaju državne garancije. Osim toga, fiskalna održivost bi zahtijevala teške političke odluke, uključujući i ukidanja posljednjih političkih mjera. Ako se ovaj rizik materijalizuje, rezultati pod drugim i djelimično trećim strateškim prioritetom moraće biti ponovo procijenjeni upravo u vrijeme pregleda implementacije državne strategije i program će morati biti umanjen i podešen kroz preraspodjelu nekih resursa prema investicionim operacijama koje podržavaju zemlju u jačanju njene otpornosti na fiskalne potrebe i avansa prema inkluzivnom modelu rasta koji predvodi privatni sektor pod Prioritetom 1. Sa Evropskom komisijom je dogovoreno da će Vlada Crne Gore izdavati državne garancije samo za infrastrukturne projekte, kao i za kredite koji će da doprinesu ekonomskom razvoju zemlje, kao što su projekti gdje je procijenjeno da ne postoji opasnost za aktivaciju garancija.
- **Politički rizici i rizici upravljanja su značajni.** Vlada često mijenja prioritete za angažovanje Banke. Angažovanje Banke će ostati fleksibilno u vezi sa upravljanjem, agendom za pristupanje EU koja je u toku i u okviru IPA II projekta sa podsticajima ugrađenim u proces pridruživanja, bez obzira na promjene na političkom nivou.
- **Preveliki broj banaka za vrlo malu ekonomiju, smanjena tražnja za kreditima, značajan broj NPL kredita i niska profitabilnost umanjuju perspektivu rasta za bankarski sistem.** Rizici se uglavnom odnose na finansijsku stabilnost jer rastući rizici u domaćim bankama i slabosti u regulaciji banaka i nadzor predstavljaju rizik fiskalne i finansijske stabilnosti koja bi mogla da preokrenu ekonomski oporavak. Isto tako, većina problematičnih kredita je garantovana kroz obezbjeđenje nepokretnosti, koje, s obzirom na depresivno stanje na tržištu nekretnina i u kombinaciji sa nesposobnošću ili nespremnošću nekih banaka da apsorbuju gubitke, spriječavaju brzo i uspješno rješavanje. Isto tako, regulacija finansijskog sektora je nepovezana, makroprudencijalni okvir nedostaje, a postoje značajni nedostaci u primjeni prudencijalnih propisa. Evropeizacija privrede ograničava sposobnost centralne banke da djeluje kao zajmodavac u krajnjoj instanci.
- **Prostor profitabilnih projekata u Crnoj Gori je mali.** U zemlji je previše banaka i visoka moć zaduženost ostaje dugotrajno nasljedstvo bankarske krize iz 2008. godine.

Rast u veličini turističke industrije može povećati makroekonomsku nestabilnost, a ekonomija postaje osjetljivija na stanje u susjednim ekonomijama.

- **Nedovoljno razvijena infrastruktura** ostavlja Crnu Goru relativno izolovanu od svojih susjeda. Iako ovo pruža izvjestan stepen zaštite od novih ulazaka, ona ograničava uspješna preduzeća da se šire izvan granica. Banka će promovisati regionalnu integraciju i povezivanje kao ključne prioritete u novom strateškom periodu.
- **Rizik institucionalnih kapaciteta je značajan**, što se odražava na neravnomjeran kapacitet za njihovu realizaciju što ukazuje da priprema i implementacija projekta mogla da traje duže nego što je očekivano. Banka će nastaviti da pruža direktnu podršku za pripremu i realizaciju projekata.
- **Ekološki i socijalni rizici su značajni**. Zemlja je podložna i ranjiva na prirodne katastrofe i rizike u vezi sa klimatskim promjenama. Ukoliko se desi neki ozbiljan događaj u toku implementacije strategije, to bi moglo poremetiti dostignuća željenih rezultata razvoja naročito pod Prioritetom 3 gdje je fokus na razvoju održivog turizma. Ovi rizici se mogu ublažiti kroz podršku efikasnijem odlaganju industrijskog otpada, rješavanje izazova klimatskih promjena kao dio integrisanog upravljanja vodnim resursima i prilagođavanja klimatskim promjenama u nacionalnom planiranju, sa ciljem podrške investicijama koje poboljšavaju očuvanje nacionalnih resursa zemlje.

3.4 Ekološke i socijalne implikacije aktivnosti predloženih od strane Banke

Ekološki i socijalni zakonodavni okvir Crne Gore odražava glavne elemente pristupa EU za procjenu i upravljanje projektima. To podrazumijeva zakone o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu, procjena uticaja na životnu sredinu, integrisanom spriječavanju i kontroli zagađivanja i zahtjeve za objavljivanje informacija i javne konsultacije. Ovo postavlja zdrav okvir za strukturiranja projekata Banke u skladu sa njenim politikama zaštite životne sredine, socijalnim politikama i zahtjevima za učinkom. Banka će raditi sa klijentima na procjeni ekoloških i socijalnih rizika i mogućnosti svakog projekta, i pomoći će im u sprovođenju zahtjeva za učinkom, uključujući i dobru međunarodnu praksu i relevantne standarde EU. Tokom izgradnje i operativne faze EBRD će pratiti projekte u smislu ugovorenih obaveza i standarda, a priroda i učestalost monitoringa biće određena prema ekološkim i socijalnim rizicima u vezi sa investicijom.

Veći dio ekonomskog razvoja Crne Gore će zavisiti od njene sposobnosti da razvije svoje prirodne i kulturne resurse na ekološki i društveno održiv način. Ova zemlja ima nekoliko međunarodno priznatih mjesta biodiverziteta, uključujući Boku Kotorsku, Skadarsko jezero i Nacionalni park Lovćen. Takođe postoje tri UNESCO baštine u zemlji, uključujući i Durmitor, Stari grad Kotor i kanjon rijeke Tare. Projekti u sektoru turizma treba da budu osmišljeni i sprovedeni na način koji štiti, i gdje je to moguće unaprijeđuje ove prirodne i kulturne resurse. EBRD će podržati inicijative za promovisanje održivog turizma. Infrastruktura koja podržava razvoj sektora turizma, uključujući i saobraćajne puteve i tretman otpadnih voda takođe treba da budu dizajnirani i konstruisani da zadovolje najbolje prakse zaštite životne sredine i socijalnih standarda, uključujući i radnike i javno zdravlje i bezbjednost.

Ulaganja u energetska efikasnost i obnovljive energetske sektore imaju potencijal da značajno smanje intenzitet emisije karbona (ugljenika) Crne Gore. Za projekte obnovljivih izvora energije, a posebno hidroelektrane i vjetroelektrane, odluke treba da uzmu u obzir razmatranje biodiverziteta i staništa, uključujući i izbjegavanje ili minimiziranje uticaja na postojećim i predloženim zaštićenim područjima i migratornim putevima ptica. Prilikom procijene projekata obnovljive energije, Banka će staviti poseban naglasak na obezbjeđivanje da se svaki potencijalni direktni, indirektni i kumulativni uticaj na životnu sredinu i biodiverzitet na odgovarajući način procijene i ublaže. Ovo će se takođe odnositi na projekte prenosa električne energije. Osim toga za projekte prenosa, EBRD-ov ekološki due diligence će obuhvatiti procijenu intenziteta ugljenika koji se stvara. Konačno, obnovljiva energija i prenos električne energije su projekti koji često uključuju i kupovinu zemljišta i gdje je to slučaj, EBRD uslovi za preseljenje i stvaranje životnih uslova biće primijenjeni. Crna Gora je članica Međunarodne organizacije rada i ratifikovala je 68 konvencija MOR. Međutim, postoje brojni nedostaci oko prinudnog i dječijeg rada, diskriminacije i smještaja radnika.

3.5 Saradnja EBRD sa međunarodnim finansijskim institucijama (IFI) i međunarodnim organizacijama

Koordinacija između donatora i međunarodnih finansijskih institucija u Crnoj Gori je pod rukovodstvom Ministarstva vanjskih poslova, dok Delegacija EU takođe organizuje redovne sastanke donatora i EBRD koja je najaktivnija MFI u zemlji. Sveukupna koordinacija sveukupnih partnera je tradicionalno vođena, na neformalan način, od strane Ministarstva vanjskih poslova. Ministarstvo je trenutno u procesu definisanja osnova za uspostavljanje institucionalnog i strateškog okvira za upravljanje humanitarnom i razvojnom pomoći, na osnovu postojećih najboljih praksi i dostupnog znanja.

Zbog male veličine međunarodne zajednice, nepostojanje formalnog postavke nije predstavljalo veliku prepreku. Koordinacija između razvojnih partnera je uglavnom neformalna, ali redovna; na sektorskom ili pod-sektorskom nivou interakcija je bila uglavnom bilateralna, odnosno između agencija koje sarađuju u svojim oblastima angažovanja. Postoji, međutim, jak interes za intenziviranje multilateralne koordinacije, ne samo za predstavljanje zajedničkog stava Vlade o strateškim pitanjima politike. Svjetska banka ima za cilj da pokrene mjesečne sastanke među partnerima i konsultacije sa Ministarstvom finansija i Ministarstvom vanjskih poslova o načinima koji bi olakšali zajedničke koordinacione sastanke sa Vladom.

U tom smislu, Banka će nastaviti sljedeće:

- Banka će nastaviti da traži mogućnosti za saradnju sa **EIB** u sufinansiranju rekonstrukcije glavnih puteva i željezničkih pruga u Crnoj Gori. U odnosu na programe koje finansira EU, Banka će obezbediti dalju podršku projektima koji su delegirani putem **WBIF**, sa posebnim naglaskom na energetske i transportni sektor. U prethodnom periodu strategije, EBRD je podržala nekoliko studija izvodljivosti kroz WBIF sa ciljem promocije regionalnog povezivanja i razvoja infrastrukture kao što je Master plan Crne Gore za razvoj gasa i proširenje nacionalne i regionalne prenosne mreže el. energije. U oblasti razvoja malih i srednjih preduzeća i finansija, aktivnosti će biti koordinirane sa naporima SB kroz olakšice za razvoj preduzeća i inovacije (WB Enterprise Development and Innovation Facility EDIF).
- EBRD će nastaviti da doprinosi naporima Svjetske banke i IFC sa zajedničkim političkim inicijativama za dijalog koji promoviše stabilnost finansijskog sektora.

Svjetska banka je odobrila novi okvir za Crnu Goru koji obuhvata period 2016-2020, a koji trenutno radi na energetskej efikasnosti u javnim zgradama u Crnoj Gori, upravljanju industrijskim otpadom i čišćenjem, podršci visokom obrazovanju (HERIC), i poljoprivredi i institucionalnom razvoju i jačanju (MIDAS). Svjetska banka je predložila da se partnerski okvir za 2016-2020 fokusira na: 1) Unapređenje otpornosti na finansijske šokove, sa ciljevima na i) poboljšanoj efikasnosti javnih finansija, ii) povećanju nadzora i efikasnosti finansijskog sektora i iii) unapređenju održivosti životne sredine i 2) omogućavanju inkluzivnog pristupa ekonomskim prilikama i poslovima, sa ciljevima na i) povećanju usklađenosti između vještina i potražnje na tržištu rada, ii) jačanju podsticaja za rad, III) jačanju privatnih investicija i otvaranju novih radnih mesta u ključnim sektorima.

- Kreditanstalt für Wiederaufbau (Njemačka Razvojna banka (**KfW**) je prisutna u zemlji i oni su uglavnom angažovani na projektima energetske efikasnosti vodosnabdijevanja, tretmana otpadnih voda i otpada. Banka će nastaviti saradnju sa KfW-om u implemetaciji postojećih vodećih projekata u energetskom sektoru, kao što su razvoj dalekovoda visokog napona Lastva-Pljevlja, projekta Krnovo vjetroelektrane i dodatne integracije regionalnih tržišta električne energije kroz **CAO**. Tokom perioda strategije, može postojati potencijal za sufinansiranje sa KfW-om u energetskim projektima i projektima prečišćavanja otpadnih voda.
- EBRD će nastaviti svoj uspješan zajednički rad sa Organizacijom za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (**FAO**) u poljoprivrednom sektoru u Crnoj Gori i na Zapadnom Balkanu. Partnerstvo sa FAO podržava napore EBRD za unaprijeđenjem bezbjednosti i kvaliteta hrane i poboljšanjem veza kroz agrobiznis trgovinske lance, kroz okupljanje proizvođača, prerađivača, trgovaca, udruženja i vlade. Zajednički budući naponi će nastaviti da podržavaju proizvodnju orijentisanu na kvalitet, dovoljne količine i bolju organizaciju proizvođača - uključujući i kroz javno-privatni dijalog i tehničku saradnju - da bi se poljoprivredni sektor Crne Gore doveo u sklad sa zahtjevima EU i podržao pristup novim tržištima, uključujući i za MSP.

ANEKS 1 – POLITIČKA PROCIJENA

Crna Gora je posvećena i primjenjuje principe višepartijskog sistema, pluralizma i tržišne ekonomije u skladu sa uslovima navedenim u članu 1. Sporazuma o osnivanju Banke.

Zakonodavni okvir za pluralističku parlamentarnu demokratiju postoji. Podjela vlasti i kontrole i ravnoteže u političkom sistemu, koja garantuju osnovna prava i zaštitu manjina i značajnu ulogu civilnog društva, su uglavnom u skladu sa međunarodnim i evropskim standardima, na osnovu procijene Savjeta Evrope. Izbori se generalno sprovode na način za koje OEBS i Savjet Evrope smatraju da su slobodni i u skladu sa međunarodnim standardima.

U periodu od donošenja prethodne Strategije, Crna Gora je ostvarila dalji napredak u demokratskim reformama, u velikoj mjeri usmjerene ka integracijama u EU. Napredak je posebno postignut u oblastima koje se smatraju ključnim slabostima u zemljama Zapadnog Balkana, uključujući vladavinu prava, posebno u pogledu poboljšanja zakonskog okvira. Međutim, Crna Gora tek treba da se dokaže kroz opipljive rezultate u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala.

Napredak u demokratskim reformama ostvarenim od strane crnogorskih vlasti se ogleda u ubrzanom približavanju EU. Od usvajanja prethodne strategije, Crna Gora je otvorila niz pregovora o poglavljima za pristupanje EU, uključujući i kritična poglavlja koja se odnose na vladavinu prava. Prema zaključcima najnovijeg Izvještaja o napretku od strane Evropske komisije (EK) o Crnoj Gori, objavljenog 9. novembra 2016, Crna Gora je "umjereno pripremljena" u mnogim oblastima akija (acquis) i sveukupno za preuzimanje obaveza iz članstva u EU, iako jačanje administrativnih kapaciteta za osiguranje primjene akija ostaje izazov.⁹

Slobodni izbori i reprezentativna vlast

Slobodni, fer i konkurentni izbori

Ustav donesen nako nezavisnosti je uspostavio jednodomni Parlament od 81 poslanika, koji se biraju na period od četiri godine u jednoj opštoj izbornoj jedinici pod proporcionalnim sistemom zatvorenih lista. Opšti izbori su sprovedeni četiri puta od proglašenja nezavisnosti 2006. godine. Izbori su generalno veoma konkurentni, počevši od inkluzivne i transparentne registracije kandidata koji nudi raznovrstan izbor biračkom tijelu. Kandidati su mogli slobodno da vode kampanje. Centralna izborna komisija je nezavisno stalno tijelo, koje imenuje parlament, i radi na transparentan način. Izborni zakon predviđa i domaće i međunarodno posmatranje izbora na svim nivoima izborne administracije.

Postojeći pravni okvir, koji ima koristi od niza reformi, omogućava adekvatnu osnovu za sprovođenje demokratskih izbora. Ustav i Zakon o izboru odbornika i poslanika (izborni zakon) su primarni djelovi zakona koji regulišu izbore. Inicijalni Izborni zakon iz 1998. godine je izmijenjen više puta, na osnovu preporuka od strane Kancelarije OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (OSCE / ODIHR) i Savjeta Evrope, namijenjenih, između ostalog, usklađivanju izbornog zakona sa novim ustavom. Promijene u izbornom

⁹ Evropska komisija, komunikacija iz Komisije Evropskom parlamentu i Savjetu, Izvještaj o napretku Crne Gore 2015., 9. novembar 2016.

zakonodavstvu, usvojene 2014. godine, uključujući one uvođenjem novih pravila o elektronskoj identifikaciji birača i finansiranju političkih partija i izbornih kampanja.

Značajni naponi su učinjeni da se dodatno poboljša izborni okvir uoči posljednjih opštih izbora, koji su održani u oktobru 2016, kako bi se osigurale jednake šanse za sve na izborima i ojačalo povjerenje javnosti u proces, jer je u prošlosti ostojava zabrinutost. Novi zakon je uzeo u obzir većinu OEBS / ODIHR i preporuka i preporuka Savjeta Evrope, mada ne sve, što je dovelo do zaključka OEBS-a/ ODIHR da izborna zakonodavstvo, iako značajno poboljšano, ostaje "niti koherentno, niti sveobuhvatno".

Poslednji opšti izbori, koji su održani 16. oktobra 2016, procenjeni su od strane OEBS / ODIHR da su sprovedeni u konkurentnom okruženju, uz generalno poštovanje osnovnih sloboda. Dan izbora protekao je uredno, sa samo nekoliko izolovanih slučajeva tenzija. Vlasti su objavile da je pritvoreno 20 lica osumnjičenih za planiranje terorističkih napada na dan izbora. Istraga ovog incidenta je u toku. Opozicione stranke i predstavnici civilnog društva smatraju da vladajuća stranka uživa takvu institucionalnu prednost nakon 25 godina na vlasti da čak ni inovativno uspostavljanje privremene Vlade izbornog povjerenja, koja je uključivala i predstavnike opozicije, uoči izbora, nije promijenila situaciju. Ipak, preliminarne izvještaj međunarodne izborne posmatračke misije ne sadrži optužbe, koje su bile prisutne u OSCE / ODIHR na nekim prethodnim izborima u Crnoj Gori, o "nejasnoj granici između države i vladajuće partije" i o zloupotrebi javnih sredstava u političke svrhe. Konačni izvještaj OEBS / ODIHR, objavljen u januaru 2017. godine, primjećuje da preovlađujući navodim o "korelaciji između zapošljavanja u javnim službama i pripadnosti vladajućim strankama", bez obzira na istinitost, "vjerovatno umanjuju povjerenje javnosti u pravičnost sveukupnog izbornog procesa."¹⁰

Podijela vlasti i efikasne kontrole i odnosi

Ustavni i zakonski okvir za parlamentarnu demokratiju - podržan od strane podjele vlasti i kontrole i ravnoteže u političkom sistemu, nezavisno zakonodavstvo i dobro uspostavljene procedure zakonodavnog nadzora u propisanim oblastima odlučivanja - postoje u Crnoj Gori i uglavnom su u skladu sa međunarodnim i evropskim standardima, kako je procijenjeno od strane Savjeta Evrope. Obim nadležnosti zakonodavca da drži vladu odgovornom i da vrši parlamentarni nadzor je uglavnom u skladu sa međunarodnim standardima. Svi državni organi poštuju preporuke date od strane Kancelarije ombudsmana.

Sve u svemu, funkcionisanje parlamenta je zadovoljavajuće i dalji napredak je postignut u njegovoj zakonodavnoj i nadzornoj ulozi od usvajanja prethodne Strategije. 2014. godine, Skupština je usvojila svoj etički kodeks, kojim se uspostavljaju pravila ponašanja i promoviše transparentnost. Generalno, crnogorski parlament prikazuje visok nivo transparentnosti. Na zahtjev organizacija civilnog društva (OCD) je pokrenuto objavljivanje glasova svih poslanika pojedinačno na internet stranici parlamenta.

Poslovnik o radu Vlade zahtijeva od vlade da podnese program rada parlamentu, kao i da sprovede obavezne procijene uticaja za nacrt zakona. Mjere za povećanje odgovornosti vlade su preduzete na lokalnom nivou, kroz novi zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore i amandmana na zakon o lokalnoj samoupravi.

¹⁰ OEBS / ODIHR: posmatračka misija izbora - Crna Gora, parlamentarni izbori, 16. oktobar 2016 - Finalni izvještaj, 25. januar 2017.

Efektivna moć izabраних званичника да управљају

Crna Gora je uspostavila institucionalne, pravne i finansijske uredbe za izabrane zvaničnike da imaju efektivnu moć da upravljaju, i oni nisu ograničeni bilo kakvim nedemokratskim pravom veta ili drugim neprikladnim uticajima. Kao i u mnogim drugim zemljama u tranziciji, dugo je postojao blizak odnos između poslovnih i političkih elita. Međutim, to ne ugrožava moć izabраних званичника da upravljaju zemljom.

Civilno društvo, mediji i učešće*Veličina i nezavisnost civilnog društva*

Postoji zadovoljavajući pravni okvir za organizacije civilnog društva. U prošlosti, broj OCD-a je premašivao 5.000. Od usvajanja Zakona o nevladinim organizacijama, koji je primorao OCD da izmijene svoje statute u skladu sa evropskim standardima i da se ponovo registruju u skladu s tim, broj registrovanih OCD se samim tim smanjio.

Novi Savijet za razvoj nevladinih organizacija je operativan od 2014. godine. Njegovi glavni zadaci uključuju praćenje strategije vlade za razvoj OCD. Predstavnici civilnog društva su posebno aktivno uključeni u rad na agendi vezanoj za EU, posebno u pogledu sprovođenja akcionog plana za vladavinu prava poglavlja pregovora o pristupanju EU.

Pravo na osnivanje sindikata je opisano u zakonu o radu i sindikalna prava se generalno poštuju u praksi. Međutim, kapacitet Socijalnog savjeta je i dalje ograničen i određene izmjene Zakona o radu moraju da se donesu u skladu sa pravnim tekovinama EU.

Nezavisnost i pluralizam medija koji posluju bez cenzure

Pravni okvir za pluralističke medije koji rade bez cenzure uglavnom postoje i u skladu su sa međunarodnim standardima. Medijsko okruženje je veoma politizovano i novinari, iako zajednički zastupljeni u sindikatu medija, su podijeljeni. Trenutno postoji nekoliko javnih televizijskih emitera (jedan od njih, nacionalni radio i televizija Crne Gore, ima tri kanala) i jedan broj privatnih televizijskih emitera. Takođe postoji aktivan sektor štampanih medija, iako je broj u opticaju ograničen. U posljednjih nekoliko godina, nekoliko distributera je zatvoreno zbog lošeg poslovanja, a mnogi novinari su izgubili posao.

Iako je transparentnost vlasništva nad medijima poboljšana u posljednjih nekoliko godina, uz uslov da su sve kompanije koje posluju u Crnoj Gori registrovale vlasništvo u Privrednom sudu, predstavnici civilnog društva izrazili su zabrinutost u pogledu nedostatka transparentnosti i diskriminacije u oglašavanju. Oni su takođe zabrinuti zbog čestih pogrđnih kampanja tabloida koje ciljaju istaknute aktiviste civilnog društva.

Bilo je izveštaja o zastrašivanju i nasilju nad novinarima tokom posljednjih nekoliko godina. Ad-hok komisija osnovana je od strane vlade u 2013. u cilju praćenja istraga o slučajevima napada na novinare. U 2014. je izdat niz preporuka, od kojih su sve implementirane.

Posljednjih godina svedoci smo eksplozivnog rasta upotrebe interneta i procenta stanovništva sa pristupom internetu koji je rastao od 28,9 odsto u 2006. na 61 odsto u 2014. Društveni

mediji igraju sve važniju ulogu i oko 51,4 odsto Crnogoraca su aktivni korisnici Fejsbuka.¹¹ Tokom poslednjih izbora, OCD je optužio vlast zbog suspendovanja internet usluge Viber i VhatsApp na dan izbora.

Višestruki kanali građanskog i političkog učešća

Višestruki kanali građanskog i političkog učešća postoje. Parlament je, naročito, je preduzeo niz mjera u poslednjih nekoliko godina kako bi poboljšao interakciju sa civilnim društvom i širom javnošću. Postoje određena pravila i procedure u vezi sa javnim konsultacijama, ali se ne primjenjuju uvijek.

Sloboda formiranja političkih partija i postojanje organizovane opozicije

Sloboda formiranja političkih partija je i zagarantovana Ustavom i sprovodi se u praksi, što pokazuje postojanje značajne opozicije koja je u stanju da vodi slobodnu kampanju i protivi se inicijativama vlade. 17 stranaka učestvovalo je u poslednjim izborima, a devet političkih partija je trenutno zastupljeno u parlamentu.

Vladavina prava i pristup pravdi

Vladavina prava

Potrebne zakonske i institucionalne garancije za prevlast zakona postoje. Pravo na pravično suđenje i slobodu od proizvoljnog hapšenja i pritvaranja su utvrđeni Ustavom Crne Gore i krivičnim zakonom. Crna Gora je nastavila da ostvaruje napredak u sveobuhvatnim reformama u pravosuđu i usklađivanju sa evropskim standardima. U skladu sa novim pristupom EK pregovorima o pristupanju, pregovori o pristupanju Crne Gore su počeli sa najtežim poglavljima - koja se odnose na vladavinu prava - kako bi se obezbijedilo dovoljno vremena za zemlju da odgovori na sve nedostatke.

Nezavisnost pravosuđa

Nezavisnost i nepristrasnost pravosuđa je garantovana Ustavom i ključne mjere zaštite postoje kako bi se osigurala njegova nepristrasnost. Ovo uključuje ulogu Sudskog i Tužilačkog savjeta, čiji je pravni okvir nedavno izmijenjen i uglavnom je u skladu sa evropskim standardima. Ustavnim amandmanima, usvojenim 2013. godine, dodatno je ojačana nezavisnost sudstva smanjenjem političkog uticaja na imenovanje nosilaca pravosudnih funkcija na visokom nivou. Najnoviji izvještaj o napretku za Crnu Goru od strane Evropske komisije naznačio je dobar napredak u jačanju zakonskog okvira za povećanje nezavisnosti i profesionalizma sudstva.

Vlada i građani ravnopravno podliježu zakonima

Učinak ostvaren u spriječavanju i suzbijanju zloupotrebe službenog položaja je poboljšán. Jedan broj presuda je objavljen protiv lica zbog zloupotrebe službenog položaja. Izmjene i dopune Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja su donijete od strane parlamenta u 2012. Nedavno usvojeni zakoni o sukobu interesa i javnim nabavkama počeli

¹¹ Internet World statistika: <http://www.internetworldstats.com/europa2.htm#md> i Svjetska banka: <http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2?page=1>

su da se realizuju. Odgovornost sudstva je takođe u porastu, zbog niza mjera sprovedenih u poslednjih nekoliko godina, uključujući i odredbe za javnu dostupnost svih odluka Upravnog suda, Apelacionog suda i drugih sudova, kao i imenovanje komisije za monitoring usklađenost sa Etičkim kodeksom sudija i tužilaca. U 2015., uvedeni su novi sistemi disciplinske odgovornosti sudija i tužilaca.

Efikasne politike i institucije za sprječavanje korupcije

Prema 2016 Transparency International indeksu percepcije korupcije (CPI), Crna Gora je imala skor od 45, što je svrstava na 64. mjesto od 176 zemalja. Ovo je blago poboljšanje u odnosu na prethodne godine, a ujedno je najbolji položaj među zemljama Zapadnog Balkana.

Prema izvještaju EK, tokom proteklih godina, Crna Gora je ostvarila napredak u jačanju institucionalnog i zakonskog okvira za borbu protiv korupcije. Crna Gora je potpisnica glavnih međunarodnih instrumenata za borbu protiv korupcije, uključujući konvencije UN protiv korupcije. 2014. godine, Skupština je usvojila sveobuhvatni paket modernog zakonodavstva, uključujući i zakon koji utire put za nezavisnost agencije za borbu protiv korupcije, koja je počela sa radom 2016. godine. Pregovori o poglavlju 23 pregovora o pristupanju EU koji su u toku uključuju rad na posebnom akcionom planu koji ocrtava dalje neophodne reforme na prevenciji i suzbijanju korupcije. Njegovu implementaciju prati posebna međuinstitucionalna radna grupa, koja uključuje i predstavnike civilnog društva.

Procijena o usklađenosti Crne Gore sa međunarodnim standardima za borbu protiv korupcije je nedavno napravljena od strane Savjeta Evrope za borbu protiv korupcije (GRECO). U svom izveštaju iz januara 2015. godine, GRECO je čestitao Crnoj Gori za njene stalne napore kako bi se ispunile preporuke trećeg evaluacionog izvještaja, pošto je sprovedla na zadovoljavajući način ili se bavlja na zadovoljavajući način sa dvanaest od četrnaest preporuka.¹² Prema Evaluacionom Izvještaju Četvrtog kruga evaluacije, Crna Gora je preduzela konstruktivne korake u poslednjih nekoliko godina za nadogradnju svog zakonodavstva u susret pristupanju EU i zahtjevima Savjeta Evrope; Međutim, korupcija ostaje važan problem. Sljedeća GRECO runda evaluacije je planirana u oktobru 2017.

Građanska i politička prava

Sloboda govora, informacija, vjeroispovijesti, savjesti, kretanja, udruživanja, okupljanja i privatne imovine

Ustav i relevantni zakoni zabranjuju diskriminaciju na osnovu pola, rase, jezika, vjeroispovijesti, nacionalne pripadnosti ili društvenog porijekla, imovine ili socijalnog statusa. Ustav garantuje osnovne slobode i prava građana koji su priznati u međunarodnom pravu, uključujući slobodu govora, informacija, vjeroispovijesti i savjesti, kretanja, udruživanja i okupljanja, i privatne imovine.

Crna Gora je potpisnica glavnih međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima. Crna Gora je ratifikovala Konvenciju o smanjenju broja lica bez državljanstva u 2013. Do kraja 2015.

¹² Savjet Evrope, Grupa država protiv korupcije (GRECO), Treći krug evaluacija, Drugi izvještaj o usklađenosti Crne Gore, 19 januar 2015, str. 7.

godine ukupan broj neriješenih prijava podnijetih Evropskom sudu za ljudska prava (ECHR) iz Crne Gore iznosio je 180.¹³

Najnovija procjena napretka Crne Gore u oblasti ljudskih prava u okviru Univerzalnog periodičnog pregleda Ujedinjenih nacija (UPP) sprovedena je 2013. godine. Prve tri preporuke se odnose na prava djeteta (27 odsto preporuka) ; manjine (15 odsto); i ženska prava (13 odsto). Crna Gora je prihvatila 96 odsto od ukupno 127 preporuka datih kroz proces revizije.¹⁴

Prema izvještaju Radne grupe za UPR, Crna Gora "je ostvarila značajan napredak od njenog prethodnog izveštaja u 2008. godini, između ostalog, u sljedećim oblastima: nezavisnost pravosuđa; dekriminalizacija klevete i uvrede; borba protiv korupcije i organizovanog kriminala; unapređenje zatvorskog sistema; pravne reforme koje se odnose na borbu protiv diskriminacije, nasilja u porodici, trgovine ljudima, jačanje kapaciteta ombudsmana; uspostavljanje Savjeta za borbu protiv diskriminacije, Savjet za osobe sa invaliditetom i Savjet za prava djeteta; unapređenje tolerancije prema različitosti, posebno u odnosu na LGBT populaciju; socijalna inkluzija Roma i Egipćana."¹⁵

Što se tiče imovinskih prava, napredak je postignut u vraćanju imovine konfiskovane pod komunističkim režimom. Međutim, proces restitucije je otežan zbog nedostatka administrativnih kapaciteta ostavljajući veliki broj neriješenih zahtijeva za restituciju, dok se raseljena lica koja žive u zemlji i dalje suočavaju sa diskriminacijom za pristup zemljištu.¹⁶

Politička uključenost žena, etničkih i drugih manjina

Zakonodavni okvir za zaštitu nacionalnih manjina je u velikoj mjeri na mjestu, a Zakon o manjinskim pravima se sprovodi. Ova zemlja ima složen etnički sastav. Prema popisu iz 2011. godine, samo 45 odsto stanovništva izjašnjava se kao Crnogorci. Etnički Srbi predstavljaju 28,73 odsto stanovništva; Bošnjaci 8,65 odsto; Albanci 4,91 odsto. Romi predstavljaju 1 odsto stanovništva, a tu su i Egipćani i Aškalije (članovi ove tri zajednice se često grupišu zajedno kao RAE, jer se oni suočavaju sa sličnim problemima). Međuetnički odnosi u zemlji su generalno dobri, a često se pozivno porede u odnosu na situaciju među susjedima u regionu. RAE je i dalje najugroženija manjina i diskriminacija te manjine opstaje u pristupu zapošljavanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti.

Ključni zakonodavni elementi za promovisanje i sprovođenje rodne ravnopravnosti postoje, iako je implementacija često ometena oskudicom resursa. Nedavni amandmani na izborni zakon uveli su rodnu kvotu u listama kandidata, što je dovelo do povećanja broja žena među kandidatima koji se nadmeću na izborima (32 odsto kandidata na poslednjim opštim izborima su bile žene, u poređenju sa 15 procenata tokom prvih izbora nakon sticanja nezavisnosti), kao i na učešće žena među poslanicima (25 odsto u sadašnjem parlamentu). U svakodnevnom životu, pored nedovoljne zastupljenosti na tržištu rada i razlike u plati, glavni razlog za brigu

¹³ Evropski sud za ljudska prava, Profil države za štampu, Crna Gora: http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Montenegro_ENG.pdf

¹⁴ Univerzalni periodični pregled Ujedinjenih nacija (UPR), Crna Gora, i UPR Info Statistika http://www.upr-info.org/database/statistics/index_sur.php?fk_sur=116&cycle=2

¹⁵ Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Izvještaj Radne grupe za Univerzalni periodični pregled, Crna Gora, 21 mart 2013, str. 3.

¹⁶ Evropska komisija, komunikacija iz Komisije Evropskom parlamentu i Savjetu, Crna Gora 2015. Izvještaj o napretku, 10. november 2015, str. 59.

je nasilje u porodici. Vlada je usvojila posebnu strategiju za sprovođenje zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

Sloboda od zlostavljanja, zastrašivanja i mučenja

Ustavne garancije protiv uznemiravanja, zastrašivanja i mučenja postoje i uglavnom se primjenjuju u praksi. Delegacija Komiteta Saveta Evrope za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) poslednji put je posjetila Crnu Goru u 2013. U izvještaju, objavljenom 2014. godine, CPT navodi da su donijete značajne zakonske izmjene, od njihove prethodne posjete 2008., međutim preporučuje poboljšanje uslova pritvora, kao i borbu protiv prenatrpanosti u zatvorima.¹⁷

¹⁷ Savjet Evrope, Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, izvještaj za Vladu Crne Gore, 22 maj 2014.

ANEKS 2 - ODABRANI EKONOMSKI INDIKATORI

* Crna Gora koristi euro kao zakonsko sredstvo plaćanja

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 procjena
Izlaz i rashodi	<i>(procentualna promjena u realnim uslovima)</i>					
BDP	2.5	3.2	-2.7	3.5	1.8	3.2
Privatna potrošnja	n/a	0.5	-3.9	1.6	2.9	0.7
Javna potrošnja	n/a	-0.3	3.0	1.3	1.4	2.9
Investicije	n/a	-7.2	-2.4	10.7	-2.5	10.5
Izvoz robe i usluga	n/a	14.6	-0.3	-1.3	-0.7	10.2
uvoz robe i usluga	n/a	0.3	0.6	-3.1	1.6	7.9
Tržište rada	<i>(Promjena procenta)</i>					
Bruto prosječne mjesečne zarade (godišnji prosjek)	11.0	1.0	0.8	-0.2	-0.3	0.3
Realni LCU rast zarada	10.3	-2.1	-2.8	-2.4	-1.0	-1.3
	<i>(u procentima radne snage)</i>					
Stopa nezaposlenosti	19.7	19.7	20.0	19.5	18.0	17.5
Cijene	<i>(Promjena procenta)</i>					
Potrošačke cijene (godišnji prosjek)	0.7	3.1	3.6	2.2	-0.7	1.6
Potrošačke cijene (kraj godine)	0.7	2.8	5.1	0.3	-0.3	1.4
Fiskalni pokazatelji	<i>(u procentima BDP-a)</i>					
Opšti državni bilans	-4.9	-6.7	-5.8	-6.3	-2.6	-7.4
Opšti državni prihodi	41.8	38.5	39.9	41.3	43.5	40.6
Opšta državna potrošnja	46.6	45.3	45.7	47.6	46.1	48.0
Opšti državni dug	40.7	45.6	53.4	55.2	59.9	66.5
Monetarni i finansijski sektor	<i>(Promjena procenta)</i>					
Novac u širem smislu (M2, kraj godine) *	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Kredit privatnom sektoru (kraj godine)	-7.7	-13.2	-3.5	5.0	-1.5	2.9
	<i>(U procentima ukupnih kredita)</i>					
Odnos nekvalitetnih kredita (na kraju godine)	21.0	15.5	17.6	18.4	16.8	12.5
Kamatna stopa i devizni kurs	<i>(U procentima godišnje)</i>					
Referentna kamatna stopa *	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Kamatna stopa na depozite	3.7	3.1	3.3	2.9	2.1	1.5
Kamatna stopa na pozajmice	9.5	9.7	9.6	9.4	9.4	8.9
	<i>(EUR za US dolar)</i>					
Devizni kurs (kraj godine)	0.75	0.77	0.76	0.73	0.82	0.92
Devizni kurs (godišnji prosjek)	0.76	0.72	0.78	0.75	0.75	0.90
Spoljni sektor	<i>(U procentima BDP-a)</i>					
Tekući račun	-22.7	-17.6	-18.5	-14.5	-15.2	-13.3
Bilans roba i usluga	-25.6	-22.0	-24.5	-20.1	-19.8	-17.9
Trgovinski bilans robe	-40.5	-40.0	-43.7	-39.5	-39.8	-40.2
Izvoz robe	11.4	14.6	12.3	11.8	10.3	9.0
Uvoz robe	-52.0	-54.6	-56.0	-51.3	-50.1	-49.2
Trgovinski bilans usluga	14.9	18.0	19.2	19.4	20.0	22.3
Strane direktne investicije, neto	17.7	11.9	14.5	9.6	10.2	15.7
Stanje spoljnog duga	141.6	145.0	155.9	151.5	154.8	152.1
Javni strani dug	29.1	32.6	40.7	40.2	45.2	57.3
Privatni strani dug	112.5	112.4	115.2	111.3	109.6	94.8
Gross international reserves *	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Memorandum stavke	<i>(Denominacije kao što je navedeno)</i>					
Populacija (kraj godine, u milionima)	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
BDP (u milijardama EUR-a)	3.1	3.3	3.2	3.4	3.5	3.6
BDP po stanovniku (u EUR-ima)	5,045	5,265	5,126	5,413	5,561	5,848
Učešće industrije u GVA (u procentima)	14.6	12.1	12.2	14.3	13.5	n/a
Učešće poljoprivrede u GVA (u procentima)	9.2	9.6	8.9	9.8	10.0	n/a

ANEKS 3 - PROCJENA TRANZICIONIH IZAZOVA

Struktura tržišta	Tržišne institucije	Ključni izazovi
KORPORATIVNI		
Agribiznis		
Srednje	Srednje	- Poboljšanje zemljišnih knjiga i katastra kako bi se razjasnilo vlasništvo nad zemljištem i poboljšao promet zemljišta na tržištu da bi se omogućila konsolidacija i kolateralizacija; - Poboljšanje poslovnog okruženja za promociju investicija u poljoprivredno-prerađivačkom sektoru za poboljšanje njihove efikasnosti i konkurentnosti.
Proizvodnja i usluge		
Srednje	Srednje	- Dalje poboljšanje poslovnog okruženja kroz smanjenje prepreka za ulazak preduzeća, izlaz i rast, kako bi se olakšao razvoj malih i srednjih preduzeća; - Unapređenje poslovne prakse, transparentnosti i korporativnog upravljanja lokalnih preduzeća.
Real estate		
Srednje	Srednje	- Pojednostavljenje birokratije koja se odnosi na nekretnine, kao što je skraćivanje vremena za dobijanje građevinske dozvole; - Dalje poboljšanje standarda gradnje, uključujući i energetske efikasnost i održivost; - Povećanje ponude savremenih poslovnih nekretnina, uključujući i turističku infrastrukturu visokog kvaliteta.
ICT		
Malo	Srednje	- Dalje povećanje konkurencije u fiksnom linijskom segmentu; - Dalji razvoj savremene telekomunikacione infrastrukture (širokopojasni internet); - Dalja modernizacija regulatornog okvira (njegovo usklađivanje sa regulatornim okvirom EU 2009).
ENERGIJA		
Prirodni izvori		
Malo	Malo	- Unapređenje pravnog okvira za rudarsku industriju; - Razvijanje podzakonskih akata i uspostavljanje neophodnih institucija za sprovođenje novih energetske propisa u zemlji; - Povećanje kvaliteta saobraćajne infrastrukture, diverzifikacije trgovinskih lanaca i primjenu EHS & S standarda u rudarskom sektoru; - Podrška razvoju regionalnog i domaćeg tržišta gasa.
Električna energija		
Veliko	Srednje	- Završetak razdvajanja ranije vertikalno integrisanih preduzeća; - Uklanjanje unakrsnih subvencija u regulisanim tarifama; - Poboljšanje efikasne nezavisne regulative; - Modernizacija prenosne i distributivne mreže.

INFRASTRUKTURA		
Voda i otpadne vode		
Veliko	Veliko	• Puna korporatizacija vode i kanalizacije; • Efikasna reforma tarifa na osnovu transparentne metodologije i propisa; • Poboljšani ugovorni aranžmani u sektoru voda.
Gradski saobraćaj		
Malo	Veliko	• Puna korporatizacija gradskih prevoznika; • Efektivna reforma sistema za izdavanje karata zasnovana na transparentnoj metodologiji i propisima; • Poboljšani ugovorni aranžmani za privatne i javne subjekte u sektoru gradskog saobraćaja.
Putevi		
Srednje	Veliko	• Uvođenje konkurencije u održavanju puteva; • Razvoj ugovora o održavanju zasnovan na performansama; • Izrada projekata javno privatnog partnerstva u skladu sa najboljom međunarodnom praksom.
Željeznice		
Srednje	Srednje	• Otvaranje teretnog segmenta u svrhu povećanja konkurencije; • Komercijalizacija putničkog poslovanja i uspostavljanje održivih finansijskih uslova; • Razvoj pratećeg poslovanja i stvaranje novih poslovnih mogućnosti; • Komercijalizacija poslovanja infrastrukture i poboljšanja u ugovornim aranžmanima.
FINANSIJSKE INSTITUCIJE		
Bankarski sector		
Srednje	Srednje	• Povećanje bankarskog djelovanja; • Poboljšanje upravljanja bankom i upravljanja rizikom.
Osiguranje i druge finansijske usluge		
Srednje	Srednje	• Povećanje konkurencije na tržištu osiguranja; • Dalje poboljšanje zakonodavstva osiguranja, sa ciljem da se dovede pod IAIS standarde i nadzor; • Povećanje penetracije osiguranja.
Private equity		
Veliko	Veliko	• Poboljšanje korporativnog upravljanja, transparentnosti i poslovnih praksi; • Razvijanje lokalne baze institucionalnih investitora.
Capital markets		
Veliko	Srednje	• Dalji razvoj tržišta novca; • Produblјivanje tržišta vladinih obveznica; • Dalji razvoj tržišta akcijskog kapitala i duga kroz regionalno partnerstvo;

Razvoj malih i srednjih preduzeća		
Ukupno: Srednje podkomponente: ○ Nebankarsko finansiranje : Veliki ○ Pravni okvir: Srednje ○ Bankarsko finansiranje: Srednje ○ Standardi i vještine poslovanja : Srednji ○ Poslovno okruženje: Srednje		• Poboľjšati pristup finansiranju banaka i povećanje lakoće korišćenja drugih izvora finansiranja (npr, lizing, faktoring), uključujući i kroz pravne reforme; • Proširiti dostupnost i pokrivenost kreditnog informacionog sistema; • Poboľjšati vještine finansijskog upravljanja i poslovnog planiranja MSP kako bi se povećala njihova sposobnost da predstave bankabilnost projekata.
INICIJATIVA ZA ODRŽIVO GAZDOVANJE RESURSIMA		
Efikasnost voda		
Srednje	Veliko	• Razviti strategiju za vode i planove za rječna korita; • Unaprijediti koordinaciju institucija; • Smanjiti gubitak vode; • Poboľjšati monitoring i primjenu korišćenja voda, ispuštanja i tarifa.
Efikasnost materijala		
Srednje	Srednje	• Zatvoriti klasične deponije u korist sanitarnih deponija; • Povećanje naknada za deponije i naplatu; • Potpuno uspostaviti EPR šeme; • Usvojiti nacrt strategije i poboľjšati institucionalne kapacitete i koordinaciju.
Održiva energija		
Veliko	Srednje	• Jaćanje institucionalnih kapaciteta za podršku održivoj energiji; • Napredak u sprovođenju zakonskog okvira za podršku održivoj energiji; • Jaćanje političkog okvira i institucionalnih kapaciteta za sprovođenje inicijativa u vezi sa klimatskim promjenama.

OCJENA PROPUSTA EKONOMSKE INKLUZIJE

EKONOMSKA INKLUZIJA		
Dimenzije propusta inkluzije	Veličina propusta inkluzije	Ključni izazovi
Regioni		
Institucije	Srednja	Rješavanje pitanja korupcije u administrativnom, zdravstvenom i obrazovnom sistemu na lokalnom opštinskom nivou u cilju poboljšanja upravljanja i zadovoljstva javnim uslugama koje se pružaju lokalno.
Pristup uslugama i obrazovanju	Srednja	Unapređenje regionalnog pristupa socijalnoj infrastrukturi (kao što su lokalna zdravstvena zaštita i obrazovanje) u cilju smanjenja regionalnih nejednakosti u pristupu uslugama.
Tržišta rada	Velika	- Unapređenje regionalnih integracija i mobilnosti radne snage kroz bolji pristup lokalnim poslovima i obuci u svim sektorima osim poljoprivrede; - Unapređenje angažovanje lokalnih pružaoaca obrazovnih usluga i olakšavanje dijaloga između javnog i privatnog sektora za poboljšanje podudaranja tražnje sa ponudom lokalnih vještina.
Mladi		
Zaposlenje mladih	Velika	- Uspostavljanje prilika za učenje zasnovanih na radu (tj stažiranje, pripravnici, programski pripravnik) kroz saradnju između privatnog sektora i obrazovnih institucija kako bi se poboljšalo stručno obrazovanje i rezultati tehničke obuke u skladu sa zahtevima poslodavaca, sa posebnim osvrtom na radno intenzivne sektore (uključujući ugostiteljstvo i turizam); - Uvođenje standarda vještina i mehanizama verifikacije koji odražavaju potrebe poslodavaca.
Kvalitet obrazovanja	Srednja	Poboljšanje kvaliteta nastave, posebno u stručnom obrazovanju kako bi se odgovorilo na potrebe učenja učenika, kao i zahtjeve poslodavaca.
Finansijska inkluzija	Srednja	Poboljšanje pristupa finansijama za mlade i dostupnosti finansijskih i poslovnih savjetodavnih usluga usmjerenih na mlade preduzetnike.

Pol		
Zdravstvene usluge	Srednja	▪ Podrška boljem pristupu kvalitetnim zdravstvenim uslugama za žene (posebno u cilju poboljšanja korišćenja kontracepcije).
Politike rada	Srednja	▪ Ublažavanje zakonskih ograničenja o vrsti posla za žene u cilju širenja mogućnosti na tržištu rada za žene; ▪ Izjednačavanje starosne granice za muškarce i žene kako bi se ženama omogućile jednake mogućnosti za promociju i obuku.
Radne prakse	Velika	▪ Poboljšanje politika i prakse u odnosu na jednaku zaradu za smanjenje jaza u platama između muškaraca i žena i podsticanje učešća žena na tržištu rada; ▪ Obezbjediti usklađenost sa konvencijom Međunarodne organizacije rada o diskriminaciji i jednakoj naknadi i primjenu odredaba ovih konvencija kako bi se uklonile barijere ekonomskog učešća žena.
Pristup finansijama	Srednja	▪ Izgradnja kapaciteta lokalnih banaka za razvoj kreditnih linija namijenjenih malim i srednjim preduzećima kojima upravljaju žene, kombinujući pristup finansijama, obuci i poslovnim savjetodavnim uslugama.

EBRD propuste ekonomske inkluzije ocjenjuju institucije, tržišta i obrazovne sisteme u svim zemljama u kojima EBRD posluje u pogledu njihovih kapaciteta da prošire ekonomske prilike pojedincima, bez obzira na pol, uzrast ili mjesto rođenja. Ovi propusti mjere razlike u mogućnostima - među onima od 15 do 24 godine starosti i starijim radnicima, kao i između žena i muškaraca - a ne samo nivoe prilika. Praznine se javljaju u ovoj Strategiji tamo gdje postoji jaz uključenosti više od malo. Ovi propusti su u skladu sa ažuriranim Inkluzivnim propustima, EBRD 2016.

ANEKS 4 - PRAVNE TRANZICIJE

Uvod

Ovaj aneks pruža kritičku analizu na odabranim pravnim temama koje su relevantne za investicione strategije Banke u Crnoj Gori u narednom periodu. Ona se zasniva na procjenama komercijalnih zakona koji se nalaze u Programu Pravnih tranzicija EBRD-a (EBRD Legal Transition Programme). Radi lakšeg snalaženja, analiza je predstavljena duž glavnih strateških opredjeljenja definisanih u ovoj strategiji, posebno akcije predložene u dijelu "Politički dijalog i tehnička saradnja (TC)".

Prioritet 1: Povećati konkurentnost privatnog sektora, uključujući usklađivanje agribiznis trgovinskih lanaca i povratnih veza u turizmu.

Pristup finansijama

Zakon Crne Gore o pravima nad svojinom pruža detaljan, sveobuhvatan i razvijen okvir za stvaranje hipoteke nad nepokretnom imovinom. Zakon dozvoljava obezbjeđenje uslovnih, budućih i revolving kredita dok god je maksimalni iznos duga registrovan. Hipoteka obezbjeđuje potraživanje u cjelini, kamate i druga sporedna potraživanja i troškove prinudne naplate. Izvršenje hipoteke može biti preduzeto izvan suda ili u redovnom sudskom postupku.

Odredbe o preuzimanju zaloge nad pokretnom imovinom i prava regulisana su Zakonom o osiguranju transakcija. Prema zakonu, svaka pokretna imovina koja može legalno biti prebačena u skladu sa važećim zakonom može poslužiti kao kolateral. Buduća imovina može se takođe kolateralizovati, uključujući neobrađene balvane, neodabrane usjeve i buduću stoku, kao i inventar. Zakon o osiguranim transakcijama, zajedno sa Zakonom o pravima na svojinu, obezbjeđuje nekoliko sredstava za izvršenje nad osiguranim zalogom, uključujući: vansudsko izvršenje zaloge, izvršenje po nalogu suda i izvršenje preko privatnih izvršitelja.

Zakon o finansijskom lizingu reguliše transakcije finansijskog lizinga u zemlji, ali ne reguliše davanje finansijskog lizinga. Ministarstvo finansija, uz pomoć EBRD-a, planira da izradi novi zakon o finansijskom lizingu. Regulatorni aspekti sektora finansijskog lizinga su stvar politike, o kojima tek treba da se odlučuje, i da se realizuje kroz planirani Zakonu o nebankarskim finansijskim institucijama.

Ne postoji poseban zakon o faktoringu osim opštih odredbi Zakona o obligacionim odnosima koji predstavljaju osnovu za dodjeljivanje potraživanja računa. Tradicionalni ili obrnuti faktoring gotovo da ne postoji u Crnoj Gori i pružanje faktoring usluga nije nadgledano bilo kog organa na finansijskom tržištu u ovom trenutku. Crnogorske vlasti su, uz pomoć EBRD-a, pripremile nacrt zakona o faktoringu koji je planiran da se ugradi kroz dva zakona. Naime, faktoring transakcije treba da budu regulisane zakonom o faktoringu, dok regulatornim aspektima treba da se bavi planirani Zakon o nebankarskim finansijskim institucijama. Nacrt zakona uvodi posebne odredbe o faktoringu npr faktoring budućeg potraživanja, faktoring sa i bez regresa i istovremeno uvodi blagu regulaciju nebankarskih finansijskih institucija koje pružaju usluge faktoringa. Podrška razvoju faktoring usluga uvođenjem posebnih zakona o faktoringu i poboljšanje zakona o lizingu može pomoći da se unaprijede ukupni pristup finansijama MSP povećanjem pravne sigurnosti transakcija i davanjem kredibiliteta ovoj vrsti finansijske usluge kroz superviziju i javni nadzor.

Konačno, Crna Gora ima razvijen kreditni biro koji dobro funkcioniše i koji automatski prikuplja podatke od banaka, lizing organizacija, štednih banaka i osiguravajućih društava. Postoji razvijen sistem povratnih informacija za izvještavanje i obradu sporova. Putem ovih podataka subjektima, koji imaju primjedbe data je mogućnost da pokrenu spor o tačnosti podataka, u kancelariji svakog korisnika uslužnog Kreditnog biroa Crne Gore."

Nelikvidnost

Crnogorski Zakon o stečaju nudi izlaz kroz stečajni postupak za preduzeća koja su prezadužena. Podnošenje zahtjeva za stečaj rezultira u otvaranju preliminarog stečajnog postupka u kojem sud ispituje slučaj i odlučuje da li su ispunjeni svi uslovi za pokretanje stečajnog postupka. Stečajni postupak može voditi u: (i) stečaj, sa ciljem izmirenja potraživanja povjerilaca prodajom imovine dužnika ili dužnika kao pravnog lica; ili (ii) reorganizaciju. U praksi, međutim, reorganizacija se ne koristi često i većina slučajeva završi likvidacijom.

Nedavno usvojen Zakon o dobrovoljnom restrukturiranju dugova uveo je mnoge podsticaje za restrukturiranje duga izvan suda, kao što je izuzeće povjerioca od plaćanja poreza na dodatu vrijednost za kupovinu potraživanja i / ili dugova i priznavanje smanjenja duga odobrenog na osnovu sporazuma o restrukturiranju kao umanjenog gubitka za povjerioca. Ipak, van-sudska restrukturiranja dugova, posebno kroz kolektivno pregovaranje između banaka se ne koriste često u praksi i većina van-sudskih restrukturiranja su bilateralni (jedan poverilac / jedan dužnik).

U 2014. EBRD je objavila procjenu funkcije nelikvidnosti (Insolvency Officeholder Assessment) koja ocjenjuje nosioca funkcije nelikvidnosti (IOH) stanje razvoja profesije i performansi u 27 zemalja operacija. Procjena IOH utvrdila je da okvir crnogorske IOH treba poboljšati u brojnim ključnim oblastima, uključujući standarde rada i etike, i IOH regulacije, nadzora i discipline. Crna Gora je nedavno uvela dalja poboljšanja u svoje zakonodavstvo o nelikvidnosti, koja su podigla opšti standard zakona.

Koncesije/Privatno-javna partnerstva (PPP)

Pravni i regulatorni okvir za koncesije i PPP u Crnoj Gori se postepeno usklađuje. Zakon o koncesijama je veoma obiman, pruža široku definiciju koncesija i uključuje neiscrpan spisak sektora u kojima se Koncesije mogu primjeniti. Davanje koncesija se uglavnom organizuje putem javnog tendera sa principima transparentnosti, nediskriminacije i konkurentnosti jasno utvrđenim u Zakonu o koncesijama. Odobrenje Vlade i / ili Parlamenta je potrebno u izuzetnim slučajevima dodjele koncesije bez javnog tendera.

Što se tiče institucionalnog okvira, ne postoji određena jedinica ili agencija za PPP u Crnoj Gori, međutim, Komisija za koncesije ima opštu nadzornu funkciju. Prema najnovijim izvještajima EU, Crna Gora mora da se bavi preostalim nedostacima i osigura potpunu usklađenost sa direktivama EU o javnim nabavkama iz 2014., uključujući posebno Direktive o koncesijama. Zakon o PPP se trenutno razvija i očekuje se da će poboljšati procedure za pripremu projekata i dodjelu ugovora u skladu sa najboljim međunarodnim standardima i praksom. Uspostavljanje specijalizovane jedinice za PPP može da poboljša institucionalni okvir i pomogne realizaciju PPP u zemlji.

Prioritet 2: Poboljšanje povezivanja i regionalne integracije širenjem prekograničnih saobraćajnih i energetske veze

Energetski sektor

Uprkos početnim kašnjenjima sa transponovanjem trećeg EU energetskeg paketa, Crna Gora je usvojila novi Zakon o energetici u decembru 2015. godine i Zakon o prekograničnoj razmjeni struje i prirodnog gasa u junu 2016. i na taj način ispunila svoje obaveze transponovanja. Novi Zakon o energetici promoviše integraciju tržišta i sadrži zahtjeve u pogledu razdvajanja operatora sistema električne energije i niz drugih mjera u cilju poboljšanja nacionalnog okvira za energiju. Zakon o prekograničnoj razmjeni električne energije i prirodnog gasa definiše uslove za pristup sistemu prenosa električne energije i transporta gasa i transparentnosti tržišta električne energije i prirodnog gasa. Ovo uključuje postupak za sertifikaciju operatera sistema, međunarodnu saradnju, alokaciju kapaciteta interkonektora i zahtjeve transparentnosti. Nakon usvajanja novih energetskeg zakona, Crna Gora treba da da prioritet izradi i usvajanju relevantnih podzakonskih akata i adekvatno sprovođenje postojećeg pravnog okvira.

Tržište električne energije Crne Gore otvoreno je u 2009. godini svim kvalifikovanim kupcima, sa izuzetkom tržišta za domaćinstva, koje je otvoreno 2015. godine. Zemlja je uskladjena sa pravilima EU u pogledu sigurnosti snabdijevanja električnom energijom i ulaganja u infrastrukturu. Zemlja ima i neophodan okvir za strukturu tržišta gasa. Regulatorna agencija za energetiku Crne Gore (RAE) je neprofitna organizacija, pravno i funkcionalno nezavisna od državnih organa i energetskeg subjekata. Budžet RAE usvaja Skupština, ali se finansira iz taksi za dozvolu, godišnjih naknada za korišćenje licenci i drugih troškova koje postavlja RAE.

Prioritet 3: Nastavak podsticanja prelaska na zelenu ekonomiju, uključujući i održivi turizam

Energetska efikasnost

Dok je regulatorni okvir Crne Gore o energetskeg efikasnosti (EE) već prilično dobro razvijen Zakonom o energetskeg efikasnosti, usvajanje novog Zakona o efikasnom korišćenju energije će dodatno poboljšati okvir EE u zemlji. Naime, ovaj drugi je uveo jasnije procedure za mjerenje i verifikaciju uštede energije, ustanovio novi registar velikih potrošača, procedure sertifikacije energetskeg performansi, definisao proizvode koji se odnose na energiju i obaveze za učesnike na tržištu, postavio jasnije procedure za inspekciju, itd.

Novi Zakon o efikasnom korišćenju energije takođe je dozvolio dalji razvoj podzakonskeg akata u oblasti EE. U skladu sa odredbama Zakona o efikasnom korišćenju energije, u decembru 2015. godine Ministarstvo ekonomije pripremilo je nove i ažuriralo postojeće pravilnike u vezi energetskeg efikasnosti, kao što su Pravilnik o metodologiji za utvrđivanje godišnje potrošnje primarne energije, sadržaj plana unapređenja energetskeg efikasnosti i izvještaj o sprovođenju plana za velike potrošače; Pravilnik o minimalnim uslovima energetskeg efikasnosti u zgradama; Pravilnik o sertifikaciji energetskeg karakteristika zgrada; Pravilnik o obavljanju energetskeg pregleda zgrada i drugih.

Što se tiče etiketiranja, dok je Zakon o efikasnom korišćenju energije prenio ključne zahtjeve Direktive 2010/30 / ES, Pravilnik o obilježavanju proizvoda koji se odnose na energiju tek treba da bude usvojen.

Usvajanje preostalih podzakonskih akata predstavlja prioritet. Modeli za javno-privatno partnerstvo u oblasti EE, uključujući i okvir j+koji omogućava usluge energetskih preduzeća, treba dalje razvijati. Institucionalna postavka mora biti ojačana, ili povećanjem kapaciteta u okviru Ministarstva ekonomije i lokalne vlasti ili osnivanjem specijalne Agencije za energetske efikasnost.

Vlasti bi trebalo da se fokusiraju na implementaciju trećeg energetskog paketa u praksi, za koje je potrebno usvajanje sveobuhvatnih podzakonskih akata. Implementacija postojećih odredaba, kao što su sprovođenje razdvajanja zahtijeva i adekvatna primjena mjera podrške za obnovljivu energiju, je takođe od kritičnog značaja. RAE treba da dalje ojača svoje institucionalne kapacitete za efikasno obavljanje funkcija koje su predviđene u novom zakonu o energiji. Pitanje obnovljivih izvora energije u sektoru transporta treba riješiti. Pored navedenog, treba ojačati regulatorni i institucionalni okvir promovisanja EE u javnim zgradama putem energetskih usluga preduzeća i drugih oblika javno-privatnog partnerstva.

ANEKS 5 – EBRD I DONATORSKA ZAJEDNICA

Tehnička saradnja (TC) finansirana od strane donatora, u Crnoj Gori omogućila je Banci da preduzme rani dijagnostički rad, uključujući i pripremu mogućnosti investicija u infrastrukturu, izgradnju kapaciteta potencijalnih klijenata i razmjenu iskustva tranzicije između kreatora politike i zainteresovanih strana iz privatnog sektora iz zemalja poslovanja EBRD-a u centralnoj i Istočnoj Evropi. Nadalje, TC Sredstva su obezbijedena za podršku transfera znanja i rast lokalnih privatnih MMSP, uključujući i domaće i međunarodne konsultante kroz Savjete za mala preduzeća (ASB), kao i za podršku naporima regulatorne reforme.

Bilateralni donatori su obezbijedili jaku podršku posebno Italija, uključujući i Centralno-evropske inicijative, kao i Češka i EBRD akcionari posebnog fonda. Donatorska sredstva su doprinijela, između ostalog, u oblasti regionalnog razvoja malih hidroelektrana, rehabilitaciju lokalnih puteva, modernizaciju Aerodroma Tivat, i podršku energetske sigurnosti kroz uspostavljanje koordinisane aukcijske kancelarije.

Očekuje se da fokus grantova donatora ostane na razvoju osnovne infrastrukture, povećanje energetske bezbjednosti i povećanje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća. Da bi održao ove potrebe, EBRD će se oslanjati na nekoliko donatorskih sredstava kojima upravlja banka, pored sredstava koje su obezbijedili njeni akcionari:

- **Bilateralni donatori:** bespovratna sredstva će se tražiti od bilateralnih donatora koji imaju račune kojima upravlja EBRD, a koji su izrazili interesovanje za podršku aktivnostima u Crnoj Gori..
- **Poseban fond akcionara EBRD-a (SSF)** izvučen iz neto prihoda Banke. SSF su komplementarna sredstva donatorskim sredstvima i obezbediće TC i ko-investicione donacije u oblastima u kojima postoji manjak ili nedostatak podrške, međutim, oblast ostaje prioritet za banku u cilju unapređenja tranzicije.
- **Evropska Unija:** U okviru IPA II (2014 - 2020) očekuje se da će EU nastaviti da igra važnu ulogu u pružanju podrške nacionalnim i regionalnim prioritetima koji ciljaju društveno ekonomski razvoj i konkurentnost MSP, poboljšanje životne sredine, regionalno povezivanje i napredak ka pristupanju EU.

Investicioni okvir za Zapadni Balkan (WBIF) je važna koordinaciona platforma regionalnih prioritetnih investicija među vladama korisnicama zemalja Zapadnog Balkana. Finansijska podrška u okviru WBIF će rasti i biti od sve veće koristi za sufinansiranje projekata, odnosno onih koji podržavaju povezivanje u oblasti energetike i saobraćaja između zemalja regiona i između regiona i država članica Evropske unije. Osim toga, očekuje se da će se podrška povećati u regionalnom kontekstu preko sredstava predviđenih za drugu fazu Regionalnog programa energetske efikasnosti za zapadni Balkan (REEP plus).

TC OBAVEZE PO DONATORU KROZ EBRD, 2012-2016*

Donator	TC obaveze (miliona €)
EBRD poseban fond akcionara	2.08
Italija	1.61
Češka Republika	1.11
Austrija	0.49
Luksemburg	0.32
Francuska	0.30
Norveška	0.25
Evropska Unija	0.14
Ukupno	6.30

TC OBAVEZE PO TEMAMA STRATEGIJE ZEMLJE KROZ EBRD, 2011-2016*

Prioritet strategije zemlje	TC obaveze (miliona €)
Održiva infrastruktura i energetska sigurnost	2.29
Preduzetništvo i mala i srednja preduzeća	1.37
Prelaz na zelenu ekonomiju	1.18
Konkurentnost privatnog sektora	0.58
Dobro upravljanje	0.27
Ekonomija znanja i Inovacija	0.20
Razvijen snažan, otporan i efektivan finansijski sektor	0.19
Razvijena lokalna valuta i tržišta kapitala	0.14
Integracije i trgovina	0.08
Ukupno	6.30

Napomena: podaci od 2012-2015 su bazirani na TC obavezama, iz kraja marta 2016. (poslednje dostupne dana prije migracije podataka na novi sistem donatorskih sredstava. Podaci iz 2016. su bazirani na izdvajanja iz 2016. na nivou projekta..